

VILNIAUS UNIVERSITETO TEISĖS FAKULTETO

PRIVATINĖS TEISĖS KATEDRA

Vestos Burdenkovaitės

IV kurso, darbo teisės
studijų atšakos studentės

Magistro darbas

**PRIVERSTINIO IR PRIVALOMOJO DARBO DRAUDIMO
PRINCIPO ĮGYVENDINIMAS TARPTAUTINĖJE IR
NACIONALINĖJE TEISĖJE**

Vadovė: doc. dr. D. Petrylaitė

Recenzentas: lekt. dr. J. Maculevič

Vilnius 2012

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. PRIVERSTINIO IR PRIVALOMOJO DARBO DRAUDIMO PRINCIPAS	5
1.1. Priverstinio ir privalomojo darbo sąvoka ir požymiai	7
1.2. Priverstinio ir privalomojo darbo draudimo ištakos ir raida.....	11
2. TARPTAUTINĖS TEISĖS IŠSKIRIAMOS PAGRINDINĖS PRIVERSTINIO IR PRIVALOMOJO DARBO FORMOS	16
3. PRIVERSTINIO IR PRIVALOMOJO DARBO DRAUDIMO IŠIMTYS TARPTAUTINĖJE IR NACIONALINĖJE TEISĖJE	22
3.1. Išimtis, susijusi su karine tarnyba	22
3.2. Išimtis, susijusi su pilietinių pareigų vykdymu.....	26
3.3. Išimtis, susijusi su nuteisimo pasekmėmis.....	32
3.4. Išimtis, susijusi su ypatingais atvejais	45
3.5. Išimtis, susijusi su nedidelėmis visuomeninėmis paslaugomis.....	46
IŠVADOS.....	48
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	50
SANTRAUKA.....	56
SUMMARY	57

IVADAS

Temos aktualumas. Nepaisant visuotinio priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo įtvirtinimo įvairiuose tarptautiniuose ir nacionalinės teisės aktuose, priverčiamasis ir privalomasis darbas vis dar yra opi problema tiek ekonomiškai išsivysčiusiose, tiek besivystančiose šalyse. Milijonai žmonių visame šiuolaikiniame pasaulyje vis dar tampa priverstinio ir privalomojo darbo aukomis. Nepaisant akivaizdaus šios problemos egzistavimo, kai kurios valstybės apskritai neigia priverstinio ar privalomojo darbo egzistavimą arba nėra sukūrusios tinkamo mechanizmo jo prevencijai bei kriminalizavimui.

Tikslas. Šiame darbe siekiama išanalizuoti tarptautinio priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo realizavimą Lietuvos darbo teisėje ir pateikti jo teisinį įvertinimą.

Siekiant užsibrėžto tikslo formuluojami šie **uždaviniai**:

1. Pateikti priverstinio ir privalomojo darbo sąvokos analizę;
2. Aptarti priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo įgyvendinimą tarptautinėje teisėje, nagrinėjant tarptautinius ir regioninius teisės aktus bei aktualiausią teismų praktiką;
3. Nacionalinių teisės aktų, reikšmingų nagrinėjamai temai aptarimas bei analizė, pagrindinių problemų, su kuriomis susiduria ar gali susidurti Lietuva, realiai įgyvendindama priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principą, išskyrimas.

Darbo objektas. Magistrinio darbo objektu pasirinktas priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principas bei jo įgyvendinimo tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje aptarimas ir analizė. Daugiausia dėmesio magistriniame darbe skiriama aktualių teisės aktų, teismų praktikos analizei bei priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo įgyvendinimo problematikai aptarti.

Tyrimo metodai. Rašant darbą naudotasi istoriniu, loginiu, sisteminiu, teleologiniu (teisės akto leidėjo ketinimų), lyginamuoju ir aprašomuoju metodais. Istorinis tyrimo metodas reikšmingas priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo susiformavimo ir raidos atskleidimui. Loginis metodas naudotas aiškinant ne tik teisės normų, bet ir sąvokų turinį, darant išvadas bei pateikiant apibendrinimus. Panaudojant lyginamąjį metodą atskleidžiamas skirtingas teisės normų turinys nagrinėjamu klausimu. Teleologinis metodas leido daryti išvadas dėl tam tikrų teisės normų turinio, tikslų bei taikymo.

Darbo originalumas. Reikia pasakyti, kad lietuviškoje darbo teisės literatūroje

didesnis dėmesys koncentruojamas į kitų darbo teisės principų, tokių kaip asociacijų laisvės, kolektyvinių derybų laisvės esmės atskleidimą, jų analizę. Tuo tarpu priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo įgyvendinimo tiek tarptautinėje, tiek nacionalinėje teisėje tema nagrinėjama gana glaustai, aptariant tik pagrindinius tarptautinės ir nacionalinės teisės aktus. Kai užsienyje yra leidžiamos knygos, kuriose smulkiai nagrinėjama priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo istorinė raida, nagrinėjamos tolimesnės perspektyvos bei esminės ir aktualiausios problemos, su kuriomis susiduria tiek tarptautinė bendruomenė, tiek konkrečios valstybės, Lietuvoje šia tema nėra išleista nė vieno mokslinio darbo. Pažymėtina, kad pasirinkta darbo tema yra aktuali ne tik darbo teisės, bet ir žmogaus teisių apsaugos bei tarptautinės teisės srityje.

Svarbiausi šaltiniai. Darbe aptarti pagrindiniai tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai, kuriuose įtvirtintos nuostatos, susijusios su priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principu. Kaip reikšmingiausias dokumentus, kurių pagrindu buvo atliekama analizė, galima įvardinti Tarptautinės darbo organizacijos konvenciją Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą. Iš nacionalinės teisės aktų paminėtina Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos darbo kodeksas bei Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Magistro darbe taip pat analizuojama Lietuvos ir užsienio autorių literatūra, aptariamoms reikšmingiausios Europos žmogaus teisių teismo bylos, susijusios su priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo aiškinimu bei taikymu.

1. PRIVERSTINIO IR PRIVALOMOJO DARBO DRAUDIMO PRINCIPAS

Žodis „principas“ (lot. *principium* – pradžia, pagrindas) Tarptautinių žodžių žodyne apibrėžiamas kaip „įsitikinimas, lemiantis žmogaus požiūrį į tikrovę, jo elgesio ir veiklos normas“, „pagrindinė kurios nors teorijos, mokslinės sistemos, požiūrio, koncepcijos idėja; pagrindinis pradinis teiginys, devizas“, „svarbiausioji kurios nors organizacijos, partijos, sąjungos, valstybės, žinybos veiklos nuostata“, bendrieji Bendrijos teisės principai – vienas Europos teisės šaltinių; savo aiškinimuose Europos Teisingumo Teismas naudojami teisės principais, kylančiais iš valstybių narių teisinės aplinkos ir jose vyraujančių teisės koncepcijų bei sąvokų“, „pagrindinė kurio nors įrenginio, mechanizmo sandaros ar veikimo savybė“¹. Teisės principai suprantami kaip vertybė, nes jiems teisės teorijoje priskirtas reikšmingas vaidmuo. „<...> principai negali būti „išvedami“ iš atskirų normų, jie turi būti tiesiogiai suformuluoti, deklaruoti, arba juos turi būti įmanoma logiškai išvesti iš kitų – tiesiogiai suformuluotų principų. Tik šitaip traktuojami teisės principai gali atitikti pirminę, visuotinai pripažintą žodžio principas reikšmę“². Teisės teorijoje teisės principai paprastai suprantami kaip pamatiniai dėsniai, pradai, nusakantys teisės esmę ir jos vystymosi kryptis. Toks bendras teisės principų sąvokos apibrėžimas gali būti taikomas ir kalbant apie pagrindinius darbo teisės principus. „Darbo teisės principai yra reikšmingi teisės normų aiškinimui bei jų kūrimui, jie išreiškia teisės esmę ir daro įtaką jos raidai, nes teisės kūrėjai vadovaujami tam tikrais jos principais. Taigi teisės principai padeda suvokti konkrečios teisės normos esmę ir teisingai ją taikyti“³. Nors moksliniame diskurse nėra vienareikšmiškai sutariama dėl teisės principų vietos teisės sistemoje, daugelis mokslininkų iš esmės sutinka, kad teisės principai yra reikšmingi bet kurios teisės šakos teisės normų kūrimui ir aiškinimui.

Priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principas yra įtvirtintas tiek tarptautinėje, tiek nacionalinėje teisėje. Kadangi šis principas Lietuvos teisėje įtvirtintas aukščiausiu teisinio reglamentavimo lygiu – priverstinio darbo draudimas yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnio 3 dalyje, jo reikšmė yra labai didelė, juo grindžiama visa teisės sistema. Konstituciniai principai legalizuoja ir legitimuoja teisinius sprendimus,

¹ Vaikevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. IV-as pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla „Žodynas“, 2007, p. 888.

² Kūris E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas. *Jurisprudencija*, 2001, Nr. 23(15), p. 59.

³ Nekrošius I., Bužinskas G., Čiočys P. A. ir kt. *Darbo teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008, p. 26.

teisės aktų nustatytą reguliavimą, t. y. leidžia juos vertinti kaip teisėtus ir teisingus ir drauge daro juos teisėtus. Ir priešingai: prieštaravimas konstituciniams principams teisinį reguliavimą delegitimuoja, dažnai ir anuliuoja – jis nėra laikomas teisėtu ir teisingu ir gali būti nustatyta tvarka net pripažįstamas neturintčiu teisinės galios. Konstituciniais principais grindžiamas ne tik bendrasis (norminis) reglamentavimas, bet ir teisės realizavimas, įkūnijamas teisinėje praktikoje⁴. Konstitucijoje įtvirtinti principai yra sukonkretinami įvairių teisės šakų normose, tačiau jų konstitucinis įtvirtinimas reiškia, kad jais grindžiama visa teisės sistema, kad jokia teisės norma, kad ir kokiame teisės akte ji būtų suformuluota, negali jiems prieštarauti. Konstitucijos 7 straipsnyje įsakmiai nustatyta: „Negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“⁵.

Kiekvienoje teisės šakoje yra pagrindinių reikšmingiausių teisės principų, kuriais vadovaujantis kuriamos tos šakos teisės normos. Ne išimtis ir darbo teisė, neabejotinai atskira teisės šaka – plačios apimties teisės normų grupė, apimanti teisės institutus, teisės pošakius ir jai būdingu metodu reguliuojanti vienos rūšies visuomeninius santykius. Lietuvos Respublikos darbo kodekso⁶ 2 straipsnyje įtvirtinti darbo santykių teisinio reglamentavimo principai: 1) asociacijų laisvė; 2) laisvė pasirinkti darbą; 3) valstybės pagalba asmenims, įgyvendinant teisę į darbą; 4) darbo teisės subjektų lygybė nepaisant jų lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, pilietybės ir socialinės padėties, tikėjimo, ketinimo turėti vaiką (vaikų), santuokinės ir šeiminės padėties, amžiaus, įsitikinimų ar pažiūrų, priklausomybės politinėms partijoms ir visuomeninėms organizacijoms, aplinkybių, nesusijusių su darbuotojų dalykinėmis savybėmis; 5) saugių ir sveikatai nekenksmingų darbo sąlygų sudarymas; 6) teisingas apmokėjimas už darbą; 7) *visų formų priverstinio ir privalomojo darbo draudimas*; 8) darbo santykių stabilumas; 9) darbo įstatymų bendrumas ir jų diferenciacija pagal darbo sąlygas ir darbuotojų psichofizines savybes; 10) kolektyvinių derybų laisvė siekiant suderinti darbuotojų, darbdavių ir valstybės interesus; 11) kolektyvinių sutarčių šalių atsakomybė už įsipareigojimus; 12) darbo teisių realaus užtikrinimo. Dauguma šių principų, kaip ir priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principas, yra tiesiogiai įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kiti gali būti išvesti iš kitų – tiesiogiai suformuluotų principų. „Teisės principais užtikrinama teisės sistemos darna, jos elementų sistemingumas ir neprieštarinumas. Bet konstituciniai principai šiuo požiūriu yra ypatingi

⁴ Kūris E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas. *Jurisprudencija*, 2001, 23(15). p. 55.

⁵ *Ten pat*, p. 60.

⁶ Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.

tuo, kad dėl jų aukštesnės, lyginant su kitais teisės principais, teisinės galios konkurencija tarp konstitucinių ir kitų teisės principų logikos požiūriu yra negalima; įstatymų leidėjas gali formuluoti principus, kuriais grindžiamas konkretus įstatymas, bet jie negali pažeisti konstitucinių principų⁷. Pažymėtina, kad priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principas laikytinas papildančiu laisvės pasirinkti darbą principą.⁸

1.1. Priverstinio ir privalomojo darbo sąvoka ir požymiai

Būtent tarptautiniame teisės akte yra įtvirtintas visuotinai pripažintas priverstinio ir privalomojo darbo apibrėžimas. Tarptautinės darbo organizacijos (toliau – TDO) konvencijos Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“ 2 straipsnio 1 dalyje: „<...> „*priverstinis ar privalomasis darbas*“ *reiškia bet kokią darbą ar tarnybą, kurių buvo išreikalauta prievarta, grasinant nuobauda ir kurių asmuo nesutiko atlikti sava valia*“⁹. Kadangi priverstinio ir privalomojo darbo apibrėžimas yra įtvirtintas tarptautiniame teisės akte, ratifikuotame beveik visų pasaulio valstybių, nei Lietuvos, nei užsienio autorių darbuose platesnių diskusijų dėl visuotinai pripažinto priverstinio ir privalomojo darbo apibrėžimo tinkamumo ir išsamumo neyla. Pažymėtina, kad jokiuose kituose tarptautiniuose bei nacionaliniuose teisės aktuose nėra pateikiama kitokios, išsamesnės ar glaustesnės priverstinio ir privalomojo darbo sąvokos.¹⁰ Todėl šiame magistro darbe toliau bus analizuojamas ir naudojamas būtent TDO suformuluotas priverstinio ir privalomojo darbo apibrėžimas.

Kaip ir analizuojant kiekvieną sąvoką, tiriant priverstinio ir privalomojo darbo apibrėžimo reikšmę ir taikymo apimtį yra svarbu išsiaiškinti, kokiais atvejais tam tikras darbas bus laikomas priverstiniu ar privalomuoju. Akivaizdu, kad vadovaujantis TDO konvencijos Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“ 2 straipsniu galima išskirti dvi sąlygas, kurioms esant tarnyba arba darbas gali būti pripažintas priverstiniu ar privalomuoju:

⁷ Kūris E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas. *Jurisprudencija*, 2001, 23(15), p. 56.

⁸ Nekrošius I., Bužinskas G., Čiočys P. A. ir kt. *Darbo teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008, p. 26.

⁹ 1930 m. birželio 10 d. TDO konvencija Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“. Valstybės žinios, 1996, Nr. 27-648.

¹⁰ *Aut.* Vadovaujantis tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų ir teismų praktikos, kurie bus aptariami tolesnėse šio darbo dalyse, analize, teigtina, kad minėtuose teisės aktuose dažniausiai yra įtvirtintas pats priverstinio ar privalomojo darbo draudimo principas, plačiau nedetalizuojant priverstinio ar privalomojo darbo sąvokos apibrėžimo ir tik nustatant šio principo išimtis. Institucijos, turinčios teisę aiškinti ir taikyti minėtus teisės aktus paprastai vadovaujasi TDO konvencijos Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“ 2 straipsnyje įtvirtintu priverstinio ir privalomojo darbo apibrėžimu (pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismo 1983 m. lapkričio 23 d. sprendimas *Van der Musselle v. belgija* byloje).

jeigu jis buvo išreikalautas atlikti naudojant prievartą ir jeigu to darbo asmuo nesutiko atlikti laisva valia.

Prievarta yra pagrindinis kriterijus, pagal kurį galima nustatyti priverstinį ar privalomąjį darbą. Prievartos samprata yra labai plati, įvairialypė ir analizuojama įvairiose mokslo srityse. Ji gali pasireikšti įvairiomis formomis. Baudžiamoji teisė iš romėnų teisės perėmė prievartos skirstymą į dvi rūšis: fizinę (*lot. vis absoluta*) ir psichinę (*lot. vis compulsiva*). Šios sąvokos vartojamos tiek užsienio valstybių, tiek ir Lietuvos teisėje¹¹. „Baudžiamosios teisės požiūriu, ne bet koks elgesys yra nenormalus, o tik draudžiamas įstatymo. Įstatymas draudžia tam tikras prievartos atmainas, iš visų teisės draudžiamų prievartos atmainų išskiria tam tikrą jų dalį, pripažįsta jas itin pavojingomis ir numato už jas bausmes“¹². Kokios prievartos formos kriminalizuojamos, priklauso nuo kiekvienos valstybės baudžiamosios politikos. Paprastai tai būdinga nusikaltimams žmogaus gyvybei, sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir pan.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas¹³ numato atsakomybę už išnaudojimą priverstiniam darbui. Šio Kodekso 147¹ straipsnyje „Išnaudojimas priverstiniam darbui“ nustatyta, kad tas, kas panaudodamas fizinį smurtą ar grasinimus arba kitaip atimdamas galimybę priešintis, arba pasinaudodamas žmogaus priklausomumu neteisėtai vertė jį dirbti tam tikrą darbą, baudžiamas bauta arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki trejų metų. Taip pat tas, kas padarė šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką versdamas žmogų dirbti vergovės ar kitokiomis nežmoniškomis sąlygomis, baudžiamas areštu arba laisvės atėmimu iki aštuonerių metų. Be to, pymėtina, kad už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo. Taigi, šis nusikaltimas Baudžiamajame kodekse priskirtas nusikaltimų laisvei kategorijai (XIX skyrius). Baudžiamoji atsakomybė yra *ultima ratio*, todėl labai svarbu tiksliai kvalifikuoti kiekvieną nusikalstamą veiką. Manytina, kad priverstinio ir privalomojo darbo požymiai ir yra tiksliausiai ir plačiausiai apibūdinti būtent baudžiamajoje teisėje, todėl remiamasi Lietuvos Respublikos baudžiamajo kodekso komentare pateiktais šios nusikalstamos veikos objektyviosios ir subjektyviosios pusės aprašymais.

Baudžiamajoje teisėje nurodoma, kad sąvoka „darbas“ apima bet kokią užsiėmimą,

¹¹ Fedosiuk O. Psichinės prievartos samprata baudžiamajoje teisėje. *Jurisprudencija*, 2001, Nr. 21(13), p. 101.

¹² Justickis V. *Kriminologija*: vadovėlis, I tomas. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 411.

¹³ Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.

darbą, verslą ir pan., kurį nukentėjusysis verčiamas dirbti prieš savo valią, t. y. darbas, kurio jis neprivalo atlikti dirbdamas tam tikrą darbą pagal darbo sutartį ar pagal užimamas pareigas. Darbas, kurį nukentėjusysis verčiamas dirbti, gali būti bet kokio pobūdžio – tiek fizinis, tiek protinis; jis gali būti tiek nedraudžiamas, tiek draudžiamas dirbti. Atkreiptinas dėmesys, kad veikos kvalifikavimui neturi reikšmės, ar asmuo verčiamas dirbti legaliai, ar nelegaliai, ar nukentėjusiajam už tą darbą yra atlyginama, ar ne, tačiau nėra laikoma nusikalstama tokia veika, kai asmuo verčiamas dirbti pagal darbo sutartį sulygtą ar pagal užimamas pareigas priklausantį darbą, kurio jis nenori, tingi ar pan. tuo momentu ar apskritai dirbti. Nurodyto straipsnio dispozicijoje numatyti alternatyvūs veiksmai, kuriais šis nusikaltimas gali būti padaromas: *panaudojant fizinį smurtą* ar *grasinimus* arba *kitaip atimant galimybę priešintis*, arba *pasinaudojant žmogaus priklausomumu*. Pažymėtina, kad baudžiamosios atsakomybės taikymui pakanka nustatyti, kad buvo panaudotas bent vienas iš dispozicijoje nurodytų valios palenkimo būdų. *Fizinio smurto panaudojimu* suprantamas tyčinis, priešingas teisei poveikis į nukentėjusiojo asmens kūno neliečiamumą. *Grasinimu* laikomas psichinis smurtas, kurio panaudojimo tikslas yra siekis nuslopinti nukentėjusiojo priešinimąsi ar ketinimą priešintis, išreiškiant ketinimą panaudoti fizinį smurtą. Grasinimas turi būti realus, akivaizdus ir konkretus, nukentėjusysis jį turi suvokti kaip realų grasinimą, kuris bus realizuotas, jeigu nukentėjusysis priešinsis. Ir grasinimas, ir fizinis smurtas gali būti pavartotas tiek prieš patį nukentėjusįjį, tiek prieš jam artimus asmenis, tačiau visais atvejais tiek fizinis smurtas, tiek grasinimas turi būti nukentėjusiojo valios palaužimo priemonė. *Kitoks galimybės priešintis atėmimas* – veiksmai, kai žmogui atimama laisvė, jis uždaromas į patalpą, iš kurios jis negali pasikviesti pagalbos, kai nukentėjęs asmuo surišamas, apsvaiginamas vaistais, alkoholiu, narkotikais ar kitomis psichotropinėmis medžiagomis, užhipnotizuojamas, ar kiti veiksmai, kai nukentėjusiajam atimama galimybė pasipriešinti jo vertimui dirbti tam tikrą darbą. *Žmogaus priklausomumu pasinaudojama tada*, kai kaltininkas neteisėtai verčia dirbti tam tikrą darbą nukentėjusįjį, tarp jų abiejų esant tam tikram ryšiui, dėl kurio nuo kaltininko valios, noro ir pan. priklauso esminių nukentėjusiojo poreikių, interesų patenkinimas. Svarbu tai, kad šiuo atveju priklausomumo rūšis reikšmės neturi – tai gali būti bet koks priklausomumas, tiek materialinis, kai nukentėjusysis iš kaltininko gauna lėšas pragyvenimui, nuo pastarojo priklauso materialinė nukentėjusiojo padėtis, tiek tarnybinis, kai nukentėjusysis yra pavaldus pagal tarnybą, priklausomas nuo kaltininko kaip valdžios atstovo ir pan., tiek formalus pavaldumas, kaip mokinio nuo

mokytojo, sportininko nuo trenerio, ligonio nuo gydytojo, tiek neformalus, kaip nusikalstamo susivienijimo nario nuo tokio nusikalstamo susivienijimo vadovo ir pan¹⁴.

Tai, kad prievartos kriterijus yra esminis, nustatant priverstinio ar privalomojo darbo buvimą, patvirtina ir Europos žmogaus teisių teismo praktika. Šio teismo nagrinėtose bylose *Cherginets v. Ukraine*¹⁵, *Popov v. Ukraine*¹⁶, *Solovyev v. Ukraine*¹⁷, *Vorona v. Ukraine*¹⁸, *Ananyev v. Ukraine*¹⁹, kuriose pareiškėjai skundė, kad buvo pažeistas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) 4 straipsnis, nurodydami, kad jie buvo verčiami dirbti be darbo užmokesčio. Europos žmogaus teisių teismas pažymėjo, kad pareiškėjai sutiko dirbti savo noru ir jų teisė į darbo užmokestį neginčijama. Tokie ginčai susiję su civilinėmis teisėmis ir pareigomis, tačiau neapima jokių vergovės ar privalomojo arba priverstinio darbo elementų, minėtų EŽTK 4 straipsnyje. Esant tokioms aplinkybėms, šios pareiškimų dalys atmestos kaip akivaizdžiai nepagrįstos.

Pabrėžtina, kad priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principas nėra absoliutus, kadangi yra numatytos tam tikros šio principo išimtys. TDO konvencija Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“ įtvirtina penkias priverstinio ir privalomojo darbo išimtis. Pirmą, priverstinio ar privalomojo darbu nebus laikoma koks nors darbas ar tarnyba, reikalaujama pagal privalomosios karinės tarnybos įstatymus vien tik kariniams tikslams. Antra, priverstinio ar privalomojo darbu nebus laikoma koks nors darbas ar tarnyba, tiesiogiai susijusi su visiškai savarankiškos valstybės pilietinių pareigų vykdymu. Trečia išimtimi yra darbas ar tarnyba, kurie būtų išreikalauti iš asmenų kaip nuteisimo pasekmė, jeigu tas darbas ar tarnyba atliekami prižiūrint ir kontroliuojant valdžios institucijai ir jeigu asmens nepasamdė ar neįdarbino privatūs asmenys, kompanijos ar asociacijos. Ketvirta išimtis yra darbas ar tarnyba, išreikalauta ypatingais atvejais: karo ar stichinės nelaimės grėsmės atveju, t. y. kilus gaisrui, potvyniui, badui, žemės drebėjimui, smarkiai epidemijai ar epizootinėms ligoms, užpuolus laukiniams gyvuliams, vabzdžiams ar daržovių kenkėjams, taip pat bet

¹⁴ Švedas G. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 171-174.

¹⁵ Pareiškimo Nr. 37296/03, sprendimas priimtas 2005-11-29 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-01]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93182558&skin=hudoc-en&action=request>>.

¹⁶ Pareiškimo Nr. 23892/03, sprendimas priimtas 2006-12-14 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-01]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93183547&skin=hudoc-en&action=request>>.

¹⁷ Pareiškimo Nr. 4878/04, sprendimas priimtas 2006-12-14 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-01]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93183905&skin=hudoc-en&action=request>>.

¹⁸ Pareiškimo Nr. 44372/02, sprendimas priimtas 2006-11-09 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-01]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93184201&skin=hudoc-en&action=request>>.

¹⁹ Pareiškimo Nr. 32374/02, sprendimas priimtas 2006-11-30 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-01]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93184613&skin=hudoc-en&action=request>>.

kokiomis kitomis aplinkybėmis, sukeliančiomis pavojų visų ar dalies gyventojų egzistencijai ar jų gerovei. Paskutine išimtimi yra laikomos nedidelės visuomeninės paslaugos, kurias bendruomenės nariai atlieka savo bendruomenės labui, todėl jos gali būti laikomos normaliomis pilietinėmis pareigomis, privalomomis bendruomenės nariams, su sąlyga, kad bendruomenės nariai ar tiesioginiai jų atstovai turi teisę konsultuotis dėl tokių paslaugų reikalingumo²⁰. Pažymėtina, kad iš esmės priverstinio ir privalomojo draudimo principo išimtis, numatytos TDO konvencijoje Nr. 29, sutampa ir su kituose tarptautiniuose teisės aktuose, pavyzdžiui, EŽTK, Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, nustatytais išimtimis, tačiau pastarieji teisės aktai neišskiria TDO konvencijoje Nr. 29 numatytos paskutiniosios išimties dėl nedidelių visuomeninių paslaugų. Pabrėžtina ir tai, kad nurodytuose tarptautinės teisės aktuose nustatytų išimčių turinys nėra tapatus. Plačiau tai bus aptariama kitoje magistro darbo dalyje.

Taigi vertinant, ar tam tikras darbas gali būti kvalifikuotas kaip priverstinis ar privalomasis darbas pagal TDO konvencijoje Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“ įtvirtintą priverstinio ir privalomojo darbo apibrėžimą, turi būti įvertinta, ar minėtas darbas negali būti priskirtas prie vienos iš šios konvencijos 2 straipsnyje įtvirtintų išimčių. Tik tuo atveju, jeigu tam tikras darbas tenkins TDO konvencijos Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“ 1 straipsnyje nurodytas sąlygas ir, jeigu negalės būti priskirtas prie minėtos konvencijos 2 straipsnyje nurodytų išimčių, toks darbas galės būti laikomas priverstiniu ar privalomuju.

1.2. Priverstinio ir privalomojo darbo draudimo ištakos ir raida

Ilgą laiką tam tikros priverstinio ir privalomojo darbo formos buvo plačiai toleruojamos ir nelaikytos visuotinai pripažintu žmogaus teisių pažeidimu. Pavyzdžiui, vergija tarptautiniame lygmenyje buvo uždrausta tik 1926 metais Tautų Sąjungai priėmus konvenciją „Dėl vergovės“. 1926 metų konvencijos „Dėl vergovės“²¹ 1 straipsnyje nurodyta, kad vergovė – tai padėtis ar būklė asmens, su kuriuo elgiamasi iš dalies arba visiškai kaip su nuosavybe.

Kolonijiniu laikotarpiu didelį susirūpinimą kėlė plačiai paplitęs priverstinio ir privalomojo darbo naudojimas. Didelių pasaulio regionų kolonijinės administracijos naudojo

²⁰ Valstybės žinios, 1996, Nr. 27-648.

²¹ 1926 Slavery Convention (Entered into force on March 9, 1927) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-07]. Prieiga internete: <http://www.unicri.it/emerging_crimes/human_trafficking/legal_framework/un.php>.

įvairias prievartos formas darbui komunikacijų vystymo, bendros ekonominės infrastruktūros, kasyklose, plantacijose ir kitose veiklose. Imta vis labiau diskutuoti dėl priemonių, kuriomis kuo skubiau galima būtų panaikinti priverstinį darbą. Tautų Sąjunga kreipėsi į Tarptautinę darbo organizaciją, prašydama imtis veiksmų šioje srityje, kurie ir lėmė 1930 m. Konvencijos dėl priverstinio darbo Nr. 29 priėmimą²².

Kitas svarbus standartų nustatymo veiklos laikotarpis prasidėjo penktajame dešimtmetyje, kai kolonijinė epocha artėjo į pabaigą ir susirūpinimas augo dėl priverstinio darbo naudojimo politiniais tikslais. Tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo metu buvo masiškai naudojamas priverstinis darbas. Ši patirtis inspiravo 1944 metų Filadelfijos deklaracijoje dėl Tarptautinės darbo organizacijos siekių ir tikslų nuostatos įtvirtinimą, kad „visi žmonės <...> turi teisę tiek į jų materialinę gerovę, tiek į jų dvasinį vystymąsi laisvės ir orumo, ekonominio saugumo ir lygių galimybių sąlygomis“. 1948 metais Visuotinė žmogaus teisių deklaracija dar kartą patvirtino principą, kad „niekas negali būti laikomas vergijoje ar nelaisvas: visų formų vergija ir prekyba vergais draudžiama“, taip pat teisę į laisvą darbo pasirinkimą²³.

Antrojo Pasaulinio karo metais ir jam pasibaigus milijonai žmonių dėl politinių ar ideologinių priežasčių buvo išvežti į darbo stovyklas, kuriose buvo verčiami dirbti sunkius darbus vergiškomis sąlygomis. Priverstinis darbas totalitarinių režimų buvo naudojamas kaip politinio perauklėjimo ar opozicinių idėjų malšinimo priemonė. Be to, Azijos ir Lotynų Amerikos šalyse buvo pradėtos agrarinės ir žemės nuomos perskirstymo reformos, kurių metu buvo galima panaikinti vergų darbo sistemą – „agrarinio feodalizmo“ liekanas, kurios tuo metu buvo labai paplitusios besivystančiose šalyse²⁴. Tokiame kontekste Jungtinių Tautų priimta 1956 metų papildoma konvencija dėl vergovės, vergų prekybos ir į vergovę panašių institutų bei papročių panaikinimo praplėtė 1926 metų Konvencijoje dėl vergovės pateiktą vergovės apibrėžimą – papildė ją sąvokomis „pavergimas už skolas“, „baudžiavinė padėtis“ ir „santuokinė vergija“. Be to, minėtosios 1956 metų konvencijos 1 straipsnio (d) punktas draudžia atiduoti vaiką ar 18 metų neturintį paauglį kitam asmeniui už atlyginimą arba be jo,

²² ILO Report of the director general Stopping Forced Labour [interaktyvus], International labour conference 89th Session, report I(B) 2001. [žiūrėta 2012-04-07]. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_publ_9221119483_en.pdf>.

²³ *Ten pat.*

²⁴ *Ten pat.*

siekiant išnaudoti tą vaiką ar paauglį arba jo darbą²⁵.

Pažymėtina, kad nors vergovė yra atskira teisinė kategorija, kurios tapatinti su priverčiamuoju ar privalomuoju darbu negalima, tačiau šie du institutai nepaisant jų skirtumų yra tarpusavyje susiję. Vergovė yra uždrausta visiškai ir nėra numatyta jokių išimčių, numatančių, kada tokia praktika galėtų būti laikoma teisėta, kaip kad yra priverstinio ar privalomojo darbo atveju. Be to, vergija yra daugiau susijusi su asmens statusu, kuomet asmuo prilyginamas daiktui, neturinčiam jokių teisių, už kurį visus sprendimus priima tokio asmens (daikto) šeimininkas. Tačiau vergovės ir priverstinio bei privalomojo darbo institutų ryšys akivaizdus. Vergija visada yra susijusi su priverstiniu ar privalomuoju darbu, bet ne kiekvienas priverstinio ar privalomojo darbo atvejis yra laikomas vergove. Pabrėžtina, kad priverstinis ar privalomasis darbas gali tapti panašia į vergovę praktika, kurią taip pat yra siekiama panaikinti. Tokią išvadą galima daryti išanalizavus TDO konvenciją Nr. 105 „Dėl priverstinio darbo panaikinimo“, kurios preambulėje nurodyta: „1926 metų konvencija dėl vergovės nustato, jog reikia imtis visų būtinų priemonių, kad priverstinis ar privalomasis darbas nevirstų panašiu į vergovę, ir kad 1956 metų papildoma konvencija dėl vergovės, vergų prekybos ir į vergovę panašių institutų bei praktikos panaikinimo nustato visišką pavergimo už skolas ir baudžiavinės padėties panaikinimą“²⁶. Teigtina, kad minėtos konvencijos preambulė atskleidžia neatsiejamo ryšio tarp vergovės ir priverstinio bei privalomojo darbo egzistavimą. Akcentuotina ir tai, kad nepaisant vergovės ir priverstinio bei privalomojo darbo skirtumų, TDO savo 2001 metų lyginamajame pranešime „Dėl priverstinio darbo sustabdymo“ *vergiją ir asmenų grobimą priverstinio darbo tikslais* yra įvardijusi kaip vieną iš priverstinio ir privalomojo darbo formų²⁷.

Šaltojo karo laikotarpiu komunistinio bloko šalyse ir kai kuriose naujose nepriklausomose valstybėse, ypač Afrikos regione, kėlė susirūpinimą valkatavimo įstatymai, susiję su pareiga dirbti. Vienas iš pagrindinių septintojo dešimtmečio politikos tikslų buvo laisvas, produktyvus ir laisvai pasirenkamas darbas. Priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principas taip pat įtvirtintas 1966 metų Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių

²⁵ The League of nations Slavery convention [interaktyvus], 25 September, 1926. [žiūrėta 2012-04-07]. Prieiga internete: <<http://www2.ohchr.org/english/law/slavery.htm>>.

²⁶ 1957 m. TDO konvencija Nr. 105 dėl priverstinio darbo panaikinimo. Valstybės Žinios, 1996, Nr. 28-676.

²⁷ ILO Report of the director general Stopping Forced Labour [interaktyvus], International labour conference 89th Session, report I(B) 2001. [žiūrėta 2012-04-07]. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_publ_9221119483_en.pdf>.

pakte. Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje atkreiptas dėmesys į moterų išnaudojimą darbui, pradedant tarnaičių darbu namų ūkiuose, baigiant moterų prekyba. Judėjimas, kovojantis prieš vaikų išnaudojimą darbui visame pasaulyje, atskleidė sukrečiančius vaikų darbo atvejus. Neatsitiktinai 1999 metais TDO priėmė konvenciją dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo Nr. 182²⁸. Ši konvencija skatina kovoti prieš blogiausias vaikų darbo formas visame pasaulyje. Vaikų darbo klausimus taip pat nagrinėja 1973 metais priimta TDO Konvencija dėl minimalaus įdarbinamojo amžiaus Nr. 138.

Derėtų trumpai apžvelgti ir XX a. situaciją Lietuvoje, kaip buvo įgyvendinamas priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principas nacionalinėje teisėje. Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui Lietuva, atkūrusi savo valstybingumą, įsitraukė į tarptautinio bendradarbiavimo sistemą, kaip ir daugelis kitų to meto pasaulio tautų. Lietuva įstojo į tarptautines organizacijas (1921 m. Lietuva tapo Tautų Sąjungos, TDO nare), prisijungė prie tarptautinių sutarčių, sudarinėjo dvišales tarptautinio bendradarbiavimo sutartis su kitomis pasaulio valstybėmis. Akivaizdu, kad tai darė poveikį ir nacionalinei teisei, kadangi įstatymų leidėjo ratifikuotų tarptautinės teisės aktų nuostatos ir principai tampa nacionalinės teisės dalimi, jais vadovaujamosi kuriant naujas teisės normas. To meto kryptingas tarptautinės bendruomenės siekis sudaryti sąlygas teisingumui ir teisėtumui, užtikrinti pagrindines žmogaus teises ir laisves, socialines garantijas akivaizdžiai pastebimas ir panagrinėjus 1922 – 1938 m. galiojusias nuolatinės Lietuvos konstitucijas.

1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos²⁹ 88 straipsnyje buvo nustatyta, kad „Visose ūkio srityse kiekvienam piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė. Ši laisvė tegali būti suvaržyta įstatymo keliu, esant viešajam reikalui. Ūkio gyvenimas yra tvarkomas taip, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo.“ Beveik analogiška nuostata buvo įtvirtinta ir 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos³⁰ 89 straipsnyje. 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje³¹ juntama jau pasikeitusi politinė situacija, 46 straipsnyje tiesiogiai įtvirtinta pareiga dirbti: „Valstybė siekia, kad galintieji dirbti turėtų darbo. Vengiančius darbo Valstybė gali priversti dirbti. Rūpindamasi tikslingu ir taisyklingu piliečių darbo galios sunaudojimu, Valstybė globoja ir rikiuoja darbą.“ 52 straipsnyje užtikrinama teisė laisvai pasirinkti darbą: „Pilietis

²⁸ *Ten pat.*

²⁹ Vyriausybės žinios, 1922-08-06, Nr. 100-799.

³⁰ Vyriausybės žinios, 1928-05-25, Nr. 275-1778 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-02]. Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=113394&p_query=&p_tr2=2>.

³¹ Vyriausybės žinios, 1938-05-12, Nr. 608-4271 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-02]. Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=113395&p_query=&p_tr2=2>.

turi teisę visoje Valstybės teritorijoje duoti ar imti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį.“ Šios Konstitucijos 55 straipsnyje valstybei suteikta teisė nustatyti darbo prievolę „viešajam reikalui“.

1940 m. prasidėjus Tarybų Sąjungos okupacijai Lietuva prarado teisę į savarankišką teisės raidą ir tik atkūrus nepriklausomybę ir įsijungus į tarptautinę bendruomenę Lietuva tęsė žmogaus teisių įgyvendinimą pagal Vakarų demokratinių valstybių tradiciją.

Dabartinė situacija tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje aptariama kitoje magistro darbo dalyje.

Priimta daug tarptautinių dokumentų, smerkiančių tokius reiškinius kaip vergovė, priverstinis ir privalomas darbas, tačiau jie nebuvo tokie efektyvūs, kad panaikintų šiuos reiškinius. Dabar mažiau aptinkama klasikinių tokių reiškinių formų, tačiau spartėjant ekonominiam vystymuisi, vykstant globalizacijai ir pokyčiams visuomenėje, įgauna naujas formas, kurios pasižymi latentiskumu.

2. TARPTAUTINĖS TEISĖS IŠSKIRIAMOS PAGRINDINĖS PRIVERSTINIO IR PRIVALOMOJO DARBO FORMOS

Analizuojant priverstinio ir privalomojo darbo sampratą yra tikslinga aptarti ir konkrečias priverstinio bei privalomojo darbo formas. Pažymėtina, kad priverstinio ir privalomojo darbo formos, kaip ir jo samprata, kito kartu su besikeičiančia politine, ekonomine ir teisine aplinka pasaulyje.

Kaip jau buvo užsiminta, TDO savo 2001 metų lyginamajame pranešime „Dėl priverstinio darbo sustabdymo“ *vergių ir asmenų grobimą priverstinio darbo tikslais* yra įvardijusi kaip vieną iš priverstinio ir privalomojo darbo formų³². Antroji priverstinio ir privalomojo darbo forma, nurodyta minėtame pranešime, yra *priverstinis verbavimas* (*Angl. coercive recruitment*). Ši priverstinio darbo forma paplitusi žemės ūkyje ir nutolusiose vietovėse bei apima tuos atvejus, kai darbininkai neturi kito pasirinkimo, kaip tik dirbti pas tam tikrą darbdavį. Tokiais atvejais darbdaviai gali pasinaudoti susidariusia situacija ir nustatyti tokias darbo sąlygas ir režimą, kuris savo esme yra panašus į privalomąjį ar priverstinį darbą. Trečioji privalomojo darbo forma – *privalomas dalyvavimas viešuosiuose darbuose, skirtuose skatinti regioninį ar nacionalinį vystymąsi*. Ketvirtąją privalomojo darbo forma pranešime įvardintas *privalomasis darbas namų ūkiuose*. Tai tokios situacijos, kuomet darbuotojai dirba namų ūkyje kaip tarnai ir negali palikti savo šeiminių. Ši forma dažnai apima situacijas, kuomet tėvai savo noru parduoda vaikus dirbti tokiomis sąlygomis. Priverstinio ir privalomojo darbo forma yra ir *karinių ar panašių valdžios struktūrų taikomas priverstinis darbas civiliams asmenims*. Taip pat paminėtinas privalomasis darbas už skolas. Ši privalomojo darbo forma apima situacijas, kuomet asmuo pasisiūlo *atidirbti už suteiktą skolą*, tačiau nenustatomas tokio atidirbimo terminas, o skola vis tiek nebūna sumažinama. Septintoji priverstinio ir privalomojo darbo forma, išskirta TDO pranešime, yra *prekyba žmonėmis, kuri dažnai būna susijusi su privalomojo darbo aspektu*. Paskutiniąją privalomojo darbo forma įvardijamas *nuteistųjų darbas, kuomet jie verčiami dirbti privačiose kompanijose*.³³ Darytina išvada, kad visos privalomojo ir priverstinio darbo formos yra

³² ILO Report of the director general Stopping Forced Labour [interaktyvus], International labour conference 89th Session, report I(B) 2001. [žiūrėta 2012-04-07]. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_publ_9221119483_en.pdf>.

³³ ILO Report of the director general Stopping Forced Labour [interaktyvus], International labour conference 89th Session, report I(B) 2001. [žiūrėta 2012-04-07]. Prieiga internete:

susijusios su tam tikromis prievartos apraiškomis ir individo pasirinkimo laisvės suvaržymu. Pastebėtina, kad tokių priverstinio ir privalomojo darbo formų išskyrimas yra santykinis, labiau būdingas besivystančioms šalims.

Tarptautinės darbo konferencijos 96-osios sesijos ataskaitoje³⁴ TDO Ekspertų komitetas atkreipė dėmesį ir į kitas galimas priverstinio ar privalomojo darbo apraiškas, kurios aktualios ir ekonomiškai išsivysčiusioms valstybėms. Pastebimi TDO konvencijos Nr. 29 pažeidimo atvejai, susiję su reikalavimu dirbti viešuosius darbus, kai siekiama gauti bedarbio pašalpą, bei reikalavimai dirbti viršvalandinį darbą.

TDO Ekspertų komitetas, atsižvelgdamas į TDO konvencijos Nr. 29 1 straipsnio 1 dalį ir 2 straipsnio 1 dalį³⁵, atkreipė dėmesį į dažnėjančią kai kurių vyriausybių taikomą socialinę politiką, kai privalomas viešųjų darbų atlikimas yra sąlyga gauti nedarbingumo išmokas ar kitas susijusias kompensacijas. Ekspertų komitetas savo 1998 m. pranešime Nr. 297 nustatė, kad, taikant Konvencijoje suformuluotą priverstinio ir privalomojo darbo apibrėžimą, toks įpareigojimas gali sąlygoti asmens laisvių ir teisių apribojimą.

Ekspertų komitetas minėtame pranešime nustatė ribą tarp išmokų, gaunamų, atsižvelgiant į asmens darbo stažą ar mokėtus mokesčius, ir pašalpų, kaip socialinės paramos priemonių. Ekspertų komitetas nusprendė, kad tais atvejais, kada išmoka mokama neatsižvelgiant į asmens darbo stažą ar mokėtus mokesčius, bet mokama bedarbiui kaip socialinė parama, už tai reikalavimas dirbti viešuosius darbus negali būti laikomas priverstiniu ar privalomuoju darbu kaip tai apibrėžia Konvencija.

Ekspertų komitetas taip pat laikėsi nuomonės, kad tais atvejais, kai išmokos priklauso nuo gavėjo darbo stažo ar sumokėtų įmokų pagal nedarbo draudimo schemą tam tikrą minimalų laikotarpį, ir laikotarpis, per kurį mokamos išmokos yra susijusios su asmens darbo stažu, papildomas reikalavimas dirbti viešuosius darbus asmeniui, siekiančiam gauti priklausančias nedarbo išmokas, atitiks priverstinio ar privalomojo darbo Konvencijoje suformuluotą sąvoką, kadangi asmuo praranda teisę į anksčiau dirbant užsitarnautas

<http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_publ_9221119483_en.pdf>.

³⁴ International Labour Conference. 96Th Session, 2007. Report III (Part 1B). General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105).

³⁵ *Aut.* TDO konvencijos Nr. 29 1 straipsnio 1 dalis: „Kiekviena Tarptautinės darbo organizacijos narė, kuri ratifikuoja šią Konvenciją, įsipareigoja panaikinti visų formų priverstinį ar privalomąjį darbą per kiek galima trumpiausią laikotarpį“. 2 straipsnio 1 dalis: Šioje Konvencijoje terminas „priverstinis ar privalomasis darbas“ reiškia bet kokią darbą ar tarnybą, kurių buvo išreikalauta prievarta, grasinant nuobauda ir kurių asmuo nesutiko atlikti sava valia“.

privilegijas.

Ekspertų komitetas paaiškino, kad viršvalandžių sąvoka nepatenka į Konvencijos taikymo sritį tuo atveju, jei jie yra reglamentuoti nacionaliniuose darbo teisės aktuose arba kolektyvinėse sutartyse. Nepaisant šių apribojimų, Ekspertų komitetas mano, kad verta iširti aplinkybes, kai įpareigojimas dirbti viršvalandžius gali prieštarauti teisinėms apsaugos priemonėms, kurias suteikia Konvencija. Tais atvejais, kai darbo užmokestis už darbą yra paremtas darbuotojo sukuriamos produkcijos kiekiu, praktikoje gali pasitaikyti atvejų, kada darbuotojas yra įpareigojamas dirbti viršvalandžius tam, kad užsidirbtų minimalų garantuojamą darbo užmokestį.

Tiek tarptautiniame, tiek regioniniame lygmenyje yra priimta nemažai teisės aktų, reikšmingų priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo įgyvendinimui ir Lietuva yra daugumos šių teisės aktų dalyve. Neabejotinai vienais iš pačių reikšmingiausių yra laikytini TDO priimti teisės aktai priverstinio ir privalomojo darbo uždraudimo srityje. Kadangi TDO ir šios organizacijos priimti teisės aktai yra itin reikšmingi nagrinėjamai temai, tikslinga trumpai aptarti ne tik juos, bet ir pačios TDO veiklą.

TDO įkurta 1919 m. vykusioje Versalio taikos konferencijoje pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui. TDO Konstitucija (įstatai) iš pradžių buvo sudedamoji Versalio taikos sutarties dalis, kuri su pakeitimais galioja ir dabar. TDO steigimo priežastys ir motyvai apibūdinami jos konstitucijos preambulėje. Pirmiausia tai – humanitarinės priežastys, t. y. siekis panaikinti neteisingas darbo sąlygas, kurios žalingos darbuotojų sveikatai, trukdo jų pažangai, lemia darbuotojų ir jų šeimų skurdą. Antrasis TDO steigimo motyvas - politinis, neleidęs ignoruoti socialinio teisingumo principų, galėjusių grėsti visuomenei dideliais neramumais, kuriuos galėjo sukelti sparčiai gausėjančio darbuotojų sluoksnio nepasitenkinimas. Trečiasis TDO steigimo motyvas buvo ekonominis: socialines reformas reikėjo įgyvendinti visuotinai, nes kitaip jas vykdančios valstybės ekonominiu požiūriu būtų nesugebėjusios konkuruoti su tokių reformų nevykdančiomis šalimis, kurios sutaupyty socialinės politikos sąskaita. Dar viena priežastis paskatinusi sukurti TDO buvo suvokimas, kad socialinis teisingumas yra visuotinės ir ilgalaikės taikos pagrindas. Atsižvelgiant į Tautų Sąjungos likvidavimą ir Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau - JTO) įsteigimą, 1946 metais TDO buvo pripažinta (paskelbta) Jungtinių Tautų specializuotąja įstaiga, atitinkamai pakeitus TDO Konstituciją ir sudarius TDO susitarimą su JTO dėl bendradarbiavimo. Pagrindinis TDO tikslas – skatinti socialinį teisingumą ir taip padėti tarptautinei bendrijai užtikrinti

ilgalaikę taiką. Skatindama socialinį teisingumą TDO siekia gerinti darbo sąlygas, didinti gyvenimo lygį, užtikrinti ekonominį ir socialinį stabilumą³⁶.

Lietuvos Respublika įstojo į TDO 1921 metais, tačiau dėl okupacijos nuo 1940 metų ilgiau negalėjo dalyvauti organizacijos veikloje. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, jos narystė TDO atnaujinta 1991 metais.

TDO įgaliota vystyti tarptautinio darbo standartus ir skatinti jų ratifikavimą ir įgyvendinimą. Ji yra unikalios trišalės struktūros, kurią sudaro valdžios atstovai, darbdaviai ir darbuotojai. Kasmet rengiama Tarptautinė darbo konferencija ir priimami nauji tarptautiniai darbo standartai. Iki 2012 metų Tarptautinė darbo konferencija buvo priėmusi 189 konvencijas, kurios yra privalomos jas ratifikuojančioms valstybėms, ir 201 rekomendaciją, kurios yra neįpareigojančio pobūdžio (gairės). Pažymėtina, kad TDO konvencijos Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“, Nr. 105 „Dėl priverstinio darbo panaikinimo“, Nr. 182 „Dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo“ priskirtos prie pagrindinių TDO konvencijų. Pažymėtina, kad pagrindinėms TDO konvencijoms (angl. *fundamental conventions*) yra priskiriamos aštuonios konvencijos ir jos privalo būti ratifikuojamos be jokių išlygų, joms taikomas griežtesnis priežiūros mechanizmas (kitos konvencijos, atsižvelgiant į skirtingą valstybių padėtį, gali būti priimamos dalimis). Pagrindinės konvencijos susijusios su pagrindinių žmogaus teisių apsauga darbe. Lietuva yra ratifikavusi visas pagrindines TDO konvencijas. Be tekste paminėtų, pagrindinės konvencijos yra šios: dėl darbo inspekcijos pramonėje ir prekyboje Nr. 87, dėl teisės jungtis į organizacijas ir vesti kolektyvines derybas principų taikymo Nr. 98, dėl minimalaus įdarbinamojo amžiaus Nr. 138, dėl vienodo atlyginimo vyrams ir moterims už lygiavertį darbą Nr. 100, dėl diskriminacijos darbo ir profesinės veiklos srityje Nr. 111.

TDO veikla su priverstiniu darbu buvo susijusi nuo pat organizacijos įkūrimo. 1930 m. priimta ir pradėjo galioti 1932 m. Konvencija Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“, kurios 2 straipsnyje pateiktas priverstinio ar privalomojo darbo apibrėžimas. Ši konvencija buvo pirmoji ir iki 1999 m. vienintelė TDO konvencija, reikalavusi baudžiamosios atsakomybės už neteisėtą priverstinio ar privalomojo darbo panaudojimą³⁷.

³⁶ Žalimas D., Žaltauskaitė-Žalimienė S., Petrauskas Z., Saladžius J. *Tarptautinės organizacijos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 418-426.

³⁷ Forced labour and trafficking: a casebook of court decisions: a training manual for judges, prosecutors and legal practitioners / International Labour Office [interaktyvus]. Geneva: ILO, 2009. [žiūrėta 2012-03-01]. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/sapfl/Informationresources/ILOPublications/WCMS_106143/lang--fr/index.htm>.

1957 m. buvo priimta ir 1959 m. įsigaliojo Konvencija Nr. 105 „Dėl priverstinio darbo panaikinimo“. 1999 m. TDO priėmė Konvenciją Nr. 182 „Dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo“, kurioje taip pat reikalaujama taikyti baudžiamąją atsakomybę už šios konvencijos nuostatų pažeidimą. Nė viena iš šių konvencijų nepakeitė Konvencijoje Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“ nurodyto priverstinio darbo apibrėžimo. Kartu šios trys konvencijos yra vienos plačiausiai ratifikuotų TDO konvencijų. Iki 2012 m. balandžio mėn. Konvencija Nr. 29 ir Konvencija Nr. 182 buvo ratifikuotos po 175 kartus (Konvencijos Nr. 29 neratifikavo – Afganistanas, Brunėjaus Darusalamas, Kinija, Korėja, Maldyvai, Maršalo salos, Tuvalu, Jungtinės Amerikos Valstijos; Konvencijos Nr. 182 neratifikavo – Kuba, Eritėja, Indija, Maldyvai, Maršalo salos, Mianmaras, Somalis, Tuvalu), Konvencija Nr. 105 ratifikuota 172 kartus (2 valstybės denonsavo – Malaizija, 1958 m.; Singapūras, 1965 m.; neratifikavo – Brunėjaus Darusalamas, Kinija, Japonija, Korėja, Laoso Liaudies Demokratinė Respublika, Maldyvai, Maršalo salos, Mianmaras, Rytų Timoras, Tuvalu, Vietnamas)³⁸.

1998 m. TDO priėmė Pagrindinių principų ir teisių darbe deklaraciją³⁹ tam, kad sustiprintų keturių pagrindinių principų taikymą: a) asociacijų laisvės ir veiksmingo kolektyvinių derybų pripažinimo; b) visų formų priverstinio ar privalomojo darbo panaikinimo; c) veiksmingo vaikų darbo panaikinimo; d) diskriminacijos panaikinimo darbo ir profesinės veiklos srityje. Deklaracija įpareigoja valstybes nares gerbti šiuos principus nepaisant to, ar jos ratifikavo atitinkamas konvencijas. Visų priverstinio ir privalomojo darbo formų ir efektyvus vaikų darbo panaikinimas yra tarp svarbiausių Deklaracijoje išvardytų pagrindinių principų. 2001 m. lapkričio mėn., kaip dalis jos pastangų skatinant įgyvendinti Deklaraciją, TDO Valdybos taryba sukūrė Specialią veiksmų programą kovoti su priverstiniu darbu (SAP-FL). SAP-FL vadovauja tyrimams ir vykdo techninės pagalbos veiklą priverstinio darbo srityje⁴⁰.

Priverstinis darbas – globali problema, palietusi beveik viso pasaulio šalis. TDO duomenimis, šiandien mažiausiai 12,3 milijono pasaulio gyventojų dirba priverstinį darbą.

³⁸ Žr. Prieiga internete: <www.ilo.org>.

³⁹ 1998 m. TDO Pagrindinių principų ir teisių darbe deklaracija [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-01]. Prieiga internete: <www.ilocarib.org.tt/projects/cariblex/pdfs/ILO_Declaration_Work.pdf>.

⁴⁰ Forced labour and trafficking: a casebook of court decisions: a training manual for judges, prosecutors and legal practitioners / International Labour Office [interaktyvus]. Geneva: ILO, 2009. [žiūrėta 2012-03-01]. – Prieiga internete: <http://www.ilo.org/sapfl/Informationresources/ILOPublications/WCMS_106143/lang--fr/index.htm>.

Dažniausiai priverstinio darbo aukos yra skurstantys žmonės Afrikos, Azijos, Lotynų Amerikos valstybėse, kurių pažeidžiamumas išnaudojamas kitų asmenų pelno tikslais. Daugiau negu 350 tūkstančių moterų ir vyrų dirba priverstinį darbą pramonės šalyse, parduoti darbui arba seksualiniam išnaudojimui. TDO nuomone, esant politinei valiai priverstinis darbas gali būti likviduotas. TDO skatina Pasaulio aljansą siekti šio tikslo su partnerių agentūrų pagalba, sutelkiant pastangas sunaikinti visas priverstinio darbo formas visame pasaulyje⁴¹.

Vykdydama savo uždavinius TDO koncentruoja veiklą tarptautinių darbo standartų nustatymui ir jų laikymosi kontrolei, techninės pagalbos valstybėms narėms teikimui bei darbo ir socialinės politikos tyrimams ir informacijos apie jų rezultatus platinimui.

⁴¹ TDO tinklalapis [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-10]. Prieiga internete: <<http://www.ilo.org/sapfl/lang-en/index.htm>>.

3. PRIVERSTINIO IR PRIVALOMOJO DARBO DRAUDIMO IŠIMTYS TARPTAUTINĖJE IR NACIONALINĖJE TEISĖJE

Šioje magistro darbo dalyje aptariamos TDO Konvencijoje Nr. 29 nustatytos priverstinio ir privalomojo darbo išimtys. Jos lyginamos su EŽTK ir Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte (toliau – Paktas) numatytais išimtimis, aptariama situacija Lietuvoje. Šios išimtys, nepaisant jų įvairovės, grindžiamos bendrojo intereso, socialinio solidarumo idėja, kas yra įprasta kasdieninėse situacijose (*Karlheinz Schmidt v. Germany*)⁴².

3.1. Išimtis, susijusi su karine tarnyba

Pirmoji TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnio 2 dalies a punkte numatyta išimtis reiškia, kad *priverstiniu ar privalomuoju darbu nelaikomas koks nors darbas ar tarnyba, reikalaujanti pagal privalomosios karinės tarnybos įstatymus vien tik kariniams tikslams*.

Tarptautinės darbo konferencijos 96-osios sesijos ataskaitoje⁴³ nurodyta, kad rengiant TDO konvenciją Nr. 29 buvo bendrai sutarta, kad privalomoji karinė tarnyba neturėtų patekti į Konvencijos taikymo sritį. Kaip pažymima šioje ataskaitoje, vyko reikšminga diskusija dėl tuo metu įvairiose teritorijose egzistavusios praktikos, kai asmenys privalantys atlikti karinę tarnybą, nebūdami įtraukti į ginkluotųjų pajėgų sudėtį, galėjo būti šaukiami atlikti viešuosius darbus. Privalomosios karinės tarnybos reikalingumas buvo grindžiamas krašto apsaugos būtinybe, tačiau neegzistavo jokių pateisinamų priežasčių įpareigoti privalomojoje karinėje tarnyboje dirbti viešuosius darbus. Dėl šios priežasties privalomosios karinės tarnybos sąvokos pašalinimas iš TDO konvencijos Nr. 29 taikymo srities būtų reiškęs netiesioginį leidimą, prisidengiant privalomąją karo tarnybą, reikalauti atlikti viešuosius darbus, o tai prieštarautų pagrindiniam TDO konvencijos Nr. 29 tikslui – panaikinti visų formų priverstinį ar privalomąjį darbą. Atitinkamai Tarptautinėje darbo konferencijoje (*Forced labour, Report I, ILC, 14th Session, Geneva, 1930*) buvo nuspręsta neįtraukti į Konvencijos taikymo sritį privalomosios karinės tarnybos tuo atveju, jeigu reikalaujamas darbas ar tarnyba naudojama vien tik kariniams tikslams.

⁴² Pareiškimo Nr. 13580/88, sprendimas priimtas 1994-07-18 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-10]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=94194098&skin=hudoc-en&action=request>>.

⁴³ International Labour Conference. 96Th Session, 2007. Report III (Part 1B). General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105).

Sąlyga „vien tik kariniams tikslams“ nustatyta siekiant užkirsti kelią šauktiniams atlikti viešuosius darbus. Atitinkamai, TDO konvencijos Nr. 105 „Dėl priverstinio darbo panaikinimo“ (1957 m.) 1 straipsnio b punktas, draudžia naudoti bet kokios formos priverstinį ar privalomąjį darbą „kaip metodą, telkiantį ir naudojančią darbą ekonominio vystymo tikslais“. Vis dėlto yra aplinkybių, kai nekarinė veikla vykdoma pagal privalomosios karinės tarnybos nuostatas arba kaip alternatyva tokiai tarnybai lieka už Konvencijos Nr. 29 taikymo srities. Pirmiausia, šauktiniai, kaip ir kiti piliečiai, gali būti šaukiami ypatingais atvejais, kaip apibrėžta Konvencijoje, ir jų darbo jėgos panaudojimas tokiomis aplinkybėmis ne kariniais tikslais būtų pagrįstas kita Konvencijos išimtimi, susijusia su reikalavimu atlikti kokį nors darbą ar tarnybą ypatingais atvejais. Be to, Tarptautinėje darbo konferencijoje (*Forced labour, Report I, ILC, 14th Session, Geneva, 1930*) nustatyta, kad šauktiniai, atlikdami tarnybą inžineriniuose ar panašiuose padaliniuose, gali būti įtraukti į kelių ar tiltų statybą, laikant tai jų karinio paruošimo dalimi.

Pažymėtina, kad TDO konvencijos Nr. 29 priverstinio ir privalomojo darbo išimtis dėl karinės tarnybos savo turiniu skiriasi nuo numatytos išimties EŽTK ir Pakte. TDO konvencijoje Nr. 29 nekalbama apie asmenis, atsisakančius eiti į kariuomenę dėl religinių ar moralinių įsitikinimų, tuo tarpu minėti tarptautinės teisės aktai apskritai laiko išimtimi bet kokią karinę tarnybą arba alternatyvią tarnybą, kurią asmuo gali pasirinkti dėl įsitikinimų, jeigu tai numato tos valstybės teisės aktai. EŽTK 4 straipsnio 3 dalies b punkte nurodyta, kad priverčiamuoju ar privalomuoju darbu nelaikoma „jokia karinė tarnyba arba tarnyba, kurios reikalaujama iš karo prievolę atlikti dėl įsitikinimų atsisakančių asmenų, vietoj privalomos karinės tarnybos tose šalyse, kuriose toks atsisakymas yra pripažįstamas“. Analogiška nuostata įtvirtinta ir Pakto 8 straipsnio 3 dalies c punkto 2 papunktyje, kad „... prievartiniu arba privalomuoju darbu nelaikoma: <...> jokia karinio pobūdžio tarnyba, o tose šalyse, kuriose pripažįstamas atsisakymas nuo karo tarnybos dėl įsitikinimų, – jokia tarnyba, įstatymo nustatyta asmenims, atsisakantiems nuo karo tarnybos dėl įsitikinimų“.

TDO Ekspertų komitetas 1968 m. Bendrojoje apžvalgoje (*Forcerd Labour, General Survey of 1968, para 34; Abolition of forced Labour, General Survey of 1979, para 30*) laikėsi nuomonės, kad tokiais atvejais šiems asmenims⁴⁴ situacija yra palankesnė negu šalyse, kur jų statusas nepripažįstamas ir atsisakymas eiti į karinę tarnybą baudžiamas laisvės

⁴⁴ *Aut.* Lyginama su EŽTK 4 straipsnio 3 dalies b punktu, pagal kurį galima alternatyvi tarnyba dėl asmens įsitikinimų, jeigu tokia tarnyba pripažįstama toje šalyje.

atėmimu. Tokių asmenų atleidimas nuo privalomosios karinės tarnybos susijęs su įsipareigojimu atlikti alternatyvią tarnybą, ši privilegija suteikiama asmenų prašymu, pripažįstant sąžinės laisvę.

EŽTK buvo rengiama remiantis TDO konvencija Nr. 29, tačiau toks šių nuostatų skirtumas galėtų būti aiškinamas atsižvelgiant į skirtingą laikmetį, kada tie teisės aktai buvo priimti, ir tuo metu vyravusias idėjas. Manytina, kad EŽTK ir TPPTP nurodytoms nuostatomis turėjo įtakos ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 18 straipsnyje įtvirtinta teisė į minties, sąžinės ir religijos laisvę, o 19 straipsnyje – teisė laisvai laikytis savo įsitikinimų ir juos reikšti.

Pažymėtina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau - Teismas) Didžioji kolegija, nagrinėdama bylą *Bayatyan v. Armėnija*⁴⁵, kurioje pareiškėjas teigė, kad jo patraukimas baudžiamojon atsakomybėn už atsisakymą atlikti privalomąją karinę tarnybą dėl moralinių ir religinių įsitikinimų pažeidė jo teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę, pakeitė iki to laiko formuotą tiek Europos Žmogaus Teisių Komisijos (toliau - Komisija), tiek vėliau Teismo praktiką. Šioje byloje buvo vertinama situacija, kuomet pareiškėjas, pripažintas tinkamu karinei tarnybai, buvo Jehovos liudytojas ir nurodė, kad dėl savo moralinių ir religinių įsitikinimų negali atlikti karinės tarnybos, bet buvo pasirengęs atlikti alternatyvią civilinę tarnybą. Tačiau Armėnijos teisės aktai nenumatė alternatyvios tarnybos ir pareiškėjas buvo nuteistas už tyčinį karinės tarnybos vengimą. Pareiškėjas teigė, kad teisės aktų dėl alternatyvios tarnybos nebuvimas negali užtraukti baudžiamosios atsakomybės asmeniui, atsisakiusiam atlikti karinę tarnybą dėl jo įsitikinimų. Teismo Didžioji kolegija minėtoje byloje pažymėjo, kad, vadovaujantis teisinio tikrumo, teisėtų lūkesčių ir lygybės prieš įstatymą principu, Teismas neturėtų be pateisinamos priežasties nukrypti nuo ankstesnių bylų praktikos. Taip pat Teismas turėtų išlaikyti dinamišką bei nuolat atsinaujinantį požiūrį, kurio trūkumas gali užkirsti kelią gerinti sprendimų kokybę. Būtina, jog EŽTK sąvokos būtų interpretuojamos ir taikomos tik tokiu būdu, kuris užtikrina jos praktišką ir efektyvų veikimą, vengiant sauso teorinio pritaikymo. Komisija, atitinkamai byloje *X v. Austrija*⁴⁶, laikėsi

⁴⁵ Pareiškimo Nr. 23459/03, sprendimas priimtas 2011-07-07 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-10]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=23459/03&sessionid=94479724&skin=hudoc-en>>.

⁴⁶ Pareiškimo Nr. 5591/72, sprendimas priimtas 1973-04-02 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-05]. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/2053881B-5606-42C4-977E-120AF07B8C73/0/Press_Unit_Factsheet__Conscientious_objection_July_2011.pdf>.

Aut. Kitos panašios bylos, kuriose Komisija nenumatė EŽTK pažeidimų: Grandrath v. Vokietija, pareiškimo Nr.

nuomonės, kad EŽTK 9 straipsnis (šiuo straipsnyje nustatyta, kad „Kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę; tai teisė laisvai keisti savo religiją ar tikėjimą, taip pat tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, laisvai skelbti savo religiją ar tikėjimą, laikant pamaldas, atliekant apeigas, praktikuojant tikėjimą ir mokant jo“ (straipsnio 1 dalis) ir kad „Laisvė skelbti savo religiją ar tikėjimą gali būti tik tiek apribojama, kiek yra nustatęs įstatymas ir kiek būtinai reikia demokratinėje visuomenėje visuomenės saugumui, viešajai tvarkai, sveikatai ir moralei ar kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti“ (straipsnio 2 dalis), aiškinant jį pagal EŽTK 4 straipsnio 3 dalies b punktą, tiesiogiai neįpareigojo valstybės pripažinti asmenų teisės atsisakyti privalomosios karinės tarnybos dėl religinių ar moralinių įsitikinimų bei imtis priemonių, kad jiems būtų suteikta galimybė atlikti alternatyvią tarnybą. Taip pat buvo nustatyta, kad minėtieji EŽTK straipsniai nedraudė valstybei, kuri nepripažino asmenų teisės atsisakyti karinės tarnybos dėl religinių ar moralinių įsitikinimų, bausti tokių asmenų dėl atsisakymo atlikti privalomąją karinę tarnybą. Tačiau, šio Teismo Didžiosios kolegijos nuomone, tokia sistema nesugebėjo užtikrinti teisingo balanso tarp visuomenės, kaip socialinio vieneto, interesų bei pareiškėjo interesų. Nuobaudos skyrimas pareiškėjui, neatsižvelgiant į pastarojo įsitikinimus, negali būti laikomas proporcinga nusižengimui baudmės priemone demokratinėje visuomenėje. Ji pažymėjo, kad EŽTK yra „gyvas instrumentas“, kuris turi būti aiškinamas atsižvelgiant į nūdienos sąlygas ir vyraujančias idėjas demokratinėse valstybėse. Teismo Didžioji kolegija pabrėžė, kad, išlaikant teisingą privalomosios karinės prievolės atlikimo paskirstymą, išimty, atleidžiančios nuo šios prievolės atlikimo, privalo būti pagrįstos tvirtais ir įtikinamais argumentais. Šios bylos atveju Teismo Didžioji Kolegija pripažino, kad pareiškėjas, būdamas Jehovos liudytojų judėjimo narys, privalomosios karinės tarnybos vengė vien tik dėl savo griežtų religinių įsitikinimų, o ne siekdamas asmeninės naudos ar patogumo. Atsižvelgiant į išdėstytą, Teismo Didžioji kolegija negalėjo patvirtinti Komisijos praktikos dėl nagrinėjamo dalyko ir nustatė, kad EŽTK 9 straipsnis nebeturėtų būti aiškinamas kartu su 4 straipsnio 3 dalies b punktu.

Kalbant apie EŽTK 4 straipsnio 3 dalies b punktą, taip pat pasakytina, kad sąvoka „kokia nors karinė tarnyba“ (angl. k. *any service of a military character*) apima ir savanorišką tarnybą karinėse pajėgose. Tai patvirtino Komisija bylose *W., X., Y. ir Z. v.*

2299/64, sprendimas priimtas 1966-12-12; X. v. Vokietija, pareiškimo Nr. 7705/76, sprendimas priimtas 1977-07-05; N. v. Švedija, pareiškimo Nr. 10410/83, sprendimas priimtas 1984-10-11.

*Jungtinė Karalystė*⁴⁷, kuriose keturi 15 ir 16 metų amžiaus pareiškėjai, gavę tėvų sutikimą, savanoriškai įstojo į karinį jūrų laivyną devyneriems metams, terminą skaičiuojant nuo jų pilnametystės. Jų prašymai išleisti į atsargą anksčiau laiko buvo atmesti. Pareiškėjai teigė, kad vertimas laikytis sutarties prilygintinas vergijai, kurią draudžia 4 straipsnio 1 dalis, tačiau Komisija nurodė, kad karinė tarnyba negali būti vertinama kaip nelaisvė pagal 4 straipsnio 1 dalį. Pažymėtina, kad, kadangi karinei tarnybai taikomas EŽTK 4 straipsnio 3 dalies b punktas, norėdami palikti tarnybą, jie negalėjo skųstis, kad jų tarnybos sąlygos prilygintinos priverstiniam darbui. Komisija pareiškimą pripažino nepriimtiniu.

Tokia pati išimtis numatyta ir Lietuvos teisės aktuose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnio 4 dalyje nurodyta, kad priverčiamuoju darbu nelaikoma tarnyba kariuomenėje ar ją pakeičianti alternatyvioji tarnyba. Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo⁴⁸ nustatyta tvarka Lietuvos Respublikos piliečiai privalo atlikti karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 314 straipsnis numato atsakomybę už šaukimo į privalomąją karo tarnybą vengimą. Toks nacionalinis reglamentavimas atitinka nagrinėjamus tarptautinės teisės aktus. Pažymėtina, kad šiuo metu galiojančioje Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo redakcijoje numatytas privalomosios pradinės karo tarnybos ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos, kuri atliekama vietoj privalomosios, atidėjimas. Privalomoji pradinė karo ir alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba krašto apsaugos ministro įsakymu atidedama bendra tvarka visiems karo prievolinkams tuo atveju, kai atitinkamiems kalendoriniams metams nustatytas privalomąją pradinę karo tarnybą atliksiančių karių ribinis skaičius yra nulis. Atidėjimas nustatomas atitinkamiems kalendoriniams metams. Taip pat šis įstatymas numato, kad karo prievolę atliekantys Lietuvos Respublikos piliečiai įstatymų nustatyta tvarka atleidžiami nuo darbo, dirbantys pagal darbo sutartį ar valstybės tarnyboje, arba studijų aukštojoje mokykloje, garantuojant jiems darbo vietą, pareigas ar studijų vietą; įstatymai jiems nustato aprūpinimo ir kitas garantijas.

3.2. Išimtis, susijusi su pilietinių pareigų vykdymu

Antroji TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnio 2 dalies b punkte numatyta išimtis reiškia, kad *priverstiniai ar privalomuoju darbu nelaikomas kokio nors darbo ar tarnybos, tiesiogiai*

⁴⁷ Pareiškimo Nr. 3435/67, 3436/67, 3437/67 ir 3438/67, sprendimas priimtas 1968-07-19.

⁴⁸ Valstybės žinios, 2011, Nr. 86-4150.

*susijusios su visiškai savarankiškos valstybės pilietinių pareigų vykdymu*⁴⁹.

Ši išimtis turi būti aiškinama atsižvelgiant į kitas Konvencijos nuostatas ir negali būti taikoma pateisinant bet kokias privalomosios tarnybos formas, prieštaraujančias kitoms Konvencijos nuostatoms. Be Konvencijoje konkrečiai nurodytų pilietinių pareigų (privalomoji karinė tarnyba; darbas ar tarnyba, reikalaujama ypatingais atvejais; nedidelės visuomeninės paslaugos), laikytinų priverstinio ir privalomojo darbo išimtimis, kiti pilietinių pareigų pavyzdžiai galėtų būti: prisiekusiųjų teismo tarėjų pareigos, pareiga padėti žmogui, esančiam pavojuje. Taigi pagal Konvencijos 2 straipsnio b punktą, dėl visuomeninių tikslų pradėto kitų Konvencijos nuostatų pateisinamo darbo, pavyzdžiui, bendrosios svarbos viešųjų darbų ar priverstinių nacionalinės plėtros veiklų ir t. t., neįmanoma laikyti įprastomis pilietinėmis pareigomis. Be to, tokio darbo vykdymas yra uždraustas TDO konvencija Nr. 105 tiek, kiek jis yra „metodas, telkiantis ir naudojantis darbą ekonominio vystymo tikslais“⁵⁰.

Tokia išimtis numatyta tiek EŽTK 4 straipsnio 3 dalies d punkte, tiek Pakto 8 straipsnio 3 dalies c punkto 4 papunktyje: *priverčiamuoju ar privalomuoju darbu nelaikomas joks darbas ar tarnyba, kurie yra įprastinių pilietinių pareigų dalis*. Žodis „įprastinis“ reiškia, kad ši nuostata neapima nepaprastosios padėties, nelaimių ar kitokių skubos atvejų, numatytų c papunktyje. Pažymėtina, kad ši nuostata apima ir pareigas, susijusias su tam tikromis profesinėmis veiklomis, visuomenės interesų labui. Tiek Komisija, tiek Teismas nagrinėjo keletą bylų, kuriose įvairių profesijų atstovai teigė, kad jų įpareigojimas teikti tam tikros rūšies paslaugas arba jas teikti tam tikroje vietoje, pažeidė EŽTK 4 straipsnio 3 dalies d punktą.

Viena žinomesnių bylų, susijusių su aptariama išimtimi, yra *Van der Musselle v. Belgija*⁵¹, kurioje pareiškėjas, Belgijos advokatas, teigė, kad jam būnant advokato padėjėju⁵² jo oficialus paskyrimas teikti teisinę pagalbą nepasiturintiems atsakovams ir nesumokant

⁴⁹ Aut. TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnio 2 dalies b punktas angl. „*any work or service which forms part of the normal civic obligations of the citizens of a fully self-governing country*“. Pastebėtina, kad vertimas į lietuvių kalbą nėra tikslus. Tikslus vertimas būtų „<...> įprastinių pareigų dalis <...>“. Convention concerning Forced or Compulsory Labour Convention: C029, 1930. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-10]. Prieiga internete: <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C029>>.

⁵⁰ International Labour Conference. 96th Session, 2007. Report III (Part 1B). General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105).

⁵¹ Pareiškimo Nr. 8919/80, sprendimas priimtas 1983-11-23 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-10]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=8919/80&sessionid=94196033&skin=hudoc-en>>.

⁵² Aut. Taikomas lietuviškas atitikmuo, angl. *a pupil avocat*.

atlyginimo už darbą ar nekompensuojant patirtų išlaidų, laikytinas priverstiniu ar privalomu darbu ir pažeidė EŽTK 4 straipsnio 2 dalį, Pirmojo protokolo 1 straipsnį. EŽTK Pirmojo protokolo 1 straisnis: Nuosavybės apsauga. Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe. Iš niekieno negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tikrai įstatymo numatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais. Tačiau ankstesnės nuostatos jokia būdu neriboja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kokie, jos manymu, jai reikalingi, kad galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą arba, kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ar baudų mokėjimą. Jis taip pat nurodė, kad buvo pažeistas EŽTK 14 straipsnis (šiam straipsnyje „Diskriminacijos uždraudimas“ nustatyta, kad „naudojimasis šioje Konvencijoje pripažintomis teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas be jokios diskriminacijos dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitais pagrindais“) kartu su 4 straipsniu, nes šiuo atveju advokato profesija buvo diskriminuojama lyginant su kitomis profesijomis.

Teismas šioje byloje rėmėsi TDO konvencijoje Nr. 29 įtvirtintu privalomojo ar priverstinio darbo apibrėžimu, pažymėdamas, kad daugelis Europos Tarybos šalių⁵³ yra ratifikavusios šią Konvenciją, įskaitant ir Belgiją, ir šis apibrėžimas gali būti laikytinas atsvaros tašku, aiškinant EŽTK 4 straipsnį, atkreipdamas dėmesį, kad EŽTK turi būti aiškinama, atsižvelgiant į tuo metu demokratinėse valstybėse vyraujančias idėjas. Byloje nenustatyta, kad buvo naudojama fizinė ar psichinė prievarta, todėl paslaugos, kurias teikė pareiškėjas, negalėjo būti laikomos priverstiniu darbu. Teismas nurodė, kad privalomas darbas negali būti siejamas su kokia nors teisine prievarta ar įsipareigojimais, pavyzdžiui, darbas, atliekamas pagal laisva valia sudarytą sutartį, negali patekti į EŽTK 4 straipsnio 2 dalies taikymo sritį vien dėl to, kad viena šalis įsipareigojo kitai šaliai atlikti tam tikrą darbą ir, jeigu ji nevykdytų savo įsipareigojimų, jai galėtų būti taikomos sankcijos. Jeigu pareiškėjas būtų atsisakęs ginti atsakovą be rimtos priežasties, jam negrėstų baudžiamoji atsakomybė. Kita vertus, jis galėtų būti išbrauktas iš padėjėjų sąrašų arba jo prašymas dėl įtraukimo į advokatų registrą būtų netenkintas. Tačiau Teismas sutiko su Belgijos Vyriausybės ir Komisijos nuomone, kad pareiškėjas davė išankstinį sutikimą, kai pasirinko

⁵³ *Aut.* Teismo sprendimas priimtas 1983-11-23, šiuo metu visos Europos Tarybos valstybės yra ratifikavusios TDO konvenciją Nr. 29 ir 105.

advokato profesiją ir iš anksto galėjo įvertinti šios profesijos visus privalumus ir trūkumus. Be to, jis žinojo, kokia praktika taikoma Belgijoje. Teismas atkreipė dėmesį ir į tai, kad teiktos paslaugos neperžengė advokato normalios veiklos ribų ir tokių paslaugų teikimas padėjo pareiškėjo profesiniam augimui. Teismas taip pat pažymėjo, kad daugelio valstybių praktikoje tokios paslaugos yra apmokamos iš valstybės biudžeto. Teismas nenustatė 14 straipsnio kartu su 4 straipsniu pažeidimo ir pabrėžė, kad 14 straipsnis apsaugo asmenis nuo bet kokios diskriminacijos, kurie patenka į analogiškas situacijas. Teismas konstatavo, kad nėra panašumo tarp skirtingų situacijų, kurias nurodė pareiškėjas teigdamas, kad gydytojai, veterinarijos gydytojai, farmacininkai, odontologai savo ruožtu neprivalo teikti nemokamų paslaugų nepasiturintiems asmenims. Teismas atkreipė dėmesį, kad tarp skirtingų profesijų egzistuoja esminiai skirtumai: statusas, profesijos įgijimo sąlygos, jos prigimtis ir funkcijos. Teismas taip pat nenustatė pažeidimo dėl EŽTK Pirmojo protokolo 1 straipsnio. Teismas paaiškino, kad dažnai teisės aktų nustatytų pareigų atlikimas apima ir tam tikras asmens patiriamas išlaidas. Aptariamoms pareiškėjo išlaidoms buvo patirtos jam teikiant paslaugas klientams *pro Deo*. Šios išlaidos buvo nedidelės ir atsirado dėl įsipareigojimų atlikti darbą, suderinamą su EŽTK 4 straipsniu.

Kitoje byloje *Karlheinz Schmidt v. Vokietija*⁵⁴, pareiškėjas, remdamasis EŽTK 14 straipsniu kartu su 4 straipsnio 3 dalies d punktu ir Pirmojo protokolo 1 straipsniu, pateikė skundą dėl Badeno-Wurtembergo žemės Tettngo miesto tarybos reikalavimo atlikti tarnybą priešgaisrinėje apsaugoje, o jos neatlikus – sumokėti mokestį, kuris buvo taikomas tik vyrams. Teismo nuomone, tokia privaloma tarnyba priskirtina prie įprastinių pilietinių pareigų, o mokestis, taikomas kaip kompensacija jų neatlikus, taip pat atitinka EŽTK 4 straipsnio 3 dalies d punktą. Tačiau Teismas konstatavo, kad mokesčių nustatymas lyties principu negali būti pateisinamas. Atsižvelgiant į tai, buvo nustatytas EŽTK 14 straipsnio kartu su 4 straipsnio 3 dalies d punktu pažeidimas. Teismas netyrė skundo dalies dėl Pirmojo protokolo 1 straipsnio.

Byloje *Zarb Adami v. Malta*⁵⁵ Teismas taip pat nagrinėjo, ar reikalavimas atlikti tam tikras pilietines pareigas nelaikoma priverstiniu ar privalomu darbu. Pareiškėjas buvo

⁵⁴ Pareiškimo Nr. 13580/88, sprendimas priimtas 1994-07-18 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-10]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/portal.asp?sessionId=94194098&skin=hudoc-en&action=request>>.

⁵⁵ Pareiškimo Nr. 17209/02, sprendimas priimtas 2006-09-20 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-12]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=17209/02&sessionId=94196033&skin=hudoc-en>>.

įtrauktas į teismo tarėjų sąrašą nuo 1971 iki 2005 metų. Teismo nuomone, privaloma teismo tarėjo tarnyba, kokia egzistavo Maltoje, laikytina įprastinėmis pilietinėmis pareigomis, numatytomis EŽTK 4 straipsnio 3 dalies d punkte. Nors pareiškėjas savanoriškai nesisiūlė būti įtraukiamas į tarėjų sąrašą, jo neatvykimas į numatytą teismo posėdį užtraukė baudą, kuri galėjo būti pakeista laisvės atėmimo bausme. Teismas pripažino, kad pareiga tarnauti, kaip ir prievolė sumokėti baudą, patenka į 4 straipsnio 3 dalies d punkto taikymo sritį.

Šiuo metu Lietuvoje aktyviai diskutuojama dėl medicinos rezidentūros studijų. Švietimo ir mokslo ministerija parengė Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. spalio 30 d. nutarimo Nr. 1359 „Dėl gydytojų rengimo“ pakeitimo“, „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. spalio 30 d. nutarimo Nr. 1360 „Dėl gydytojų odontologų rengimo“ pakeitimo“, „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. vasario 23 d. nutarimo Nr. 206 „Dėl Veterinarinės medicinos rezidentūros nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“ projektus (toliau – nutarimų projektai), kuriais siekiama papildyti nutarimus nuostatomis, kurių dalis numato, kad:

1) Švietimo ir mokslo ministerijai teikiamas medicinos krypties rezidentūros studijų vietų skaičius ne mažesnis, nei tais metais baigiančiųjų valstybės finansuojamų medicinos krypties studijas studentų skaičius;

2) Švietimo ir mokslo ministerija, įvertinusi Sveikatos apsaugos ministerijos (veterinarinės medicinos rezidentūros atveju – Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos) pateiktą gydytojų, gydytojų odontologų, veterinarijos gydytojų poreikį ir atsižvelgdama į valstybės finansines galimybes, numato valstybės finansuojamų rezidentūros studijų vietų skaičių;

3) Sveikatos apsaugos ministerija ir Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba, teikdama valstybės finansuojamų rezidentūros studijų vietų skaičių pagal atitinkamas studijų programas Švietimo ir mokslo ministerijai, nurodo, į kurias studijų programas asmenims stojant yra numatoma pareiga baigus studijas ir gavus rezidentūros pažymėjimą įsidarbinti ne trumpiau kaip 3 metams. Šių studijų vietų skaičius turi būti ne mažesnis kaip 25 procentai bendro tais metais teikiamo rezidentūros vietų skaičiaus;

4) rezidentai baigę studijas įdarbinami Sveikatos apsaugos ministerijos (veterinarinės medicinos rezidentūros atveju – Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos) nustatyta tvarka, suderinta su Švietimo ir mokslo ministerija. Sutikimas įsidarbinti ne trumpiau kaip 3 metams įteisinamas trišale rezidento, Sveikatos apsaugos ministerijos (veterinarinės medicinos

rezidentūros atveju – Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos) ir universiteto sutartimi;

5) universitetas, kuriame rezidentas studijuoja, rezidentūros bazei už indėlį į rezidentūros vykdymą skiria dalį studijų kainai apmokėti gautų lėšų⁵⁶.

Dėl šių nutarimų projektų Jaunųjų gydytojų asociacijos valdybos atstovai kreipėsi į Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigą, nurodydami, kad įsigaliojus tokiems pakeitimams dalis asmenų, baigusių rezidentūros studijas, būtų privalomai įdarbinti. Seimo kontrolierių įstaiga 2012-02-27 Pažymoje dėl skundo prieš Švietimo ir mokslo ministeriją ir Sveikatos apsaugos ministeriją Nr. 4D-2012/1-47 nurodė, kad bylos tyrimo metu pareigūnų veiksmuose buvus biurokratizmo nenustatyta, o Seimo kontrolieriui nėra suteikti įgaliojimai kaip nors įtakoti ar keisti pareigūnų priimtus sprendimus, ir skundą atmetė.

Manytina, kad Sveikatos apsaugos ministerija 2012-01-24 raštu Nr. (22.2-12)10-683 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų projektų“ teisingai nurodė, kad nutarimų projektai turėtų būti papildyti punktu, kuris nustatytų, kad kiekvienas iš šių nutarimų turėtų būti taikomas tik 2013 metais stojantiesiems į rezidentūros studijas. Teisingumo ministerija 2011-12-07 rašte Nr. (1.6)7R-9925 dėl šių nutarimų projektų atkreipė dėmesį į Konstitucinio teismo 2009-12-11 nutarimą, kuriame Konstitucinis Teismas yra pasisakęs dėl darbo užmokesčio mažinimo.

Remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimu byloje *Van der Musselle v. Belgija*, aptariama situacija neturėtų būti vertinama kaip priverstinis ar privalomas darbas. Svarbu, kad nustatytas teisinis reglamentavimas nepažeistų teisėtų lūkesčių, proporcingumo ir kitų principų.

Komisija *Iversen* byloje (Pet. Nr. 1468/62), kurioje stomotologas iš Norvegijos skundėsi, kad, pažeidžiant EŽTK 4 straipsnio 2 punktą, buvo priverstas atlikti savo pareigas nuošaliame valstybės regione, nes, nepaisant didelių pastangų, nepavyko rasti dantų gydytojo, norinčio apsistoti šiame užkampyje. Kai kurių Komisijos narių nuomone, vertimas atlikti savo pareigą gali būti pateisinamas remiantis Konvencijos 4 straipsnio 3 punkto c papunkčiu – „stichinės nelaimės, kai kyla pavojus visuomenės egzistavimui ar gerovei“, atveju. Kiti nariai pažymėjo, kad paslaugų, kurios turėjo būti suteiktos, pobūdis, laikinumas ir užmokestis už jas atitiko pareiškėjo pasirinktą profesiją⁵⁷.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos 2012-01-11 raštas Nr. SR-167 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų projektų“.

⁵⁷ Harris, O'Boyle & Warbrick. *Law of the European Convention on Human Rights*. 2nd Edition, Oxford University Press, 2009, p. 117.

Šiuo metu Lietuvoje taip pat plačiai diskutuojama dėl viešųjų darbų skyrimo, norint gauti finansinę socialinę paramą. Seimo kontrolierių įstaiga nagrinėjo skundą dėl piniginės socialinės paramos skyrimo, kuriame pareiškėjas nurodė, kad kreipimosi dėl piniginės socialinės paramos gavimo metu turėjo užpildyti sutikimą dėl visuomenei naudingų darbų atlikimo, kuriame pažymėjo, kad nesutinka atlikti visuomenei naudingų darbų ir yra informuotas, jog atsisakius juos atlikti socialinė pašalpa bus teikiama nepinigine forma. Seimo kontrolierius nustatė, kad Piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas numato, jog socialinė pašalpa galibūti teikiama tiek pinigais, tiek nepinigine forma (maistoproduktais, drabužiais ir kitomis reikalingomis prekėmis, kortelėmis, skirtomis pirkti maisto parduotuvėse, maitinimo talonais, apmokant vaikų maitinimo išlaidas mokyklose ar dienos centruose ir kt.). Minėtas įstatymas taip pat nustato, kad savivaldybė turi teisę asmenis Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos nustatyta tvarka pasitelkti visuomenei naudingai veiklai atlikti.

Seimo kontrolierius pabrėžė, kad nėra priimtas teisės aktas, kuriuo nustatoma asmenų pasitelkimo visuomenei naudingiems darbams (veiklai) atlikti tvarka. Pastebėtina, kad Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu patvirtinta Telkimo visuomenei naudingiems darbams tvarka nebuvo ir nėra skirta Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymui įgyvendinti ir ja reglamentuojami ne tie santykiai, kurių reglamentavimo poreikis kyla iš minėto įstatymo. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad pasitelkiant asmenis visuomenei naudingai veiklai atlikti, būtina atsižvelgti į jų išsilavinimą ir darbo patirtį, kad galima būtų išnaudoti jo galimybes toje srityje, kurią jis geriausiai išmano arba kurioje pats norėtų dirbuotis. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, Seimo kontrolierius siūlė Vyriausybei imtis priemonių, kad neatidėliojant būtų patvirtinta tvarka, pagal kurią asmenys pasitelkiami visuomenei naudingai veiklai atlikti. Seimo kontrolierius 2011-12-30 pažymoje Nr.4D-2011/4-476 tenkino pareiškėjo skundą. TDO Ekspertų komiteto nuomonė atitinka tokią poziciją. Komitetas pažymėjo, kad jeigu mokamos pašalpos kaip socialinė parama, už tai reikalavimas dirbti viešuosius darbus negali būti laikomas priverstiniu ar privalomuoju darbu.

3.3. Išimtis, susijusi su nuteisimo pasekmėmis

Trečioji TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnio 2 dalies c punkte numatyta išimtis reiškia, kad *priverstiniu ar privalomuoju darbu nelaikomas koks nors darbas ar tarnyba, kurie būtų*

išreikalauti iš asmenų kaip nuteisimo pasekmė, jeigu tas darbas ar tarnyba atliekami prižiūrint ir kontroliuojant valdžios institucijai ir jeigu asmens nepasamdė ar neįdarbino privatus asmenys, kompanijos ar asociacijos. Į TDO konvencijos Nr. 29 taikymo sritį nepatenka nuteistųjų darbas, jeigu tenkinamos visos nagrinėjamos nuostatos sąlygos.

Įkalinimas istoriškai buvo susijęs su privalomu kalinių darbu, kuris iš pradžių buvo baudžiamojo ir atpildo pobūdžio, vėliau tapo viena iš kalinių reabilitacijos formų. 1932 m. TDO Memorandume dėl kalėjimo darbo buvo nustatyta, kad, išskyrus kelias retas išimtis, kalinys privalo dirbti jam paskirtą darbą⁵⁸.

Kalėjimo darbų nustatymo Konvencijos išimtimi nauda buvo vienas iš esminių visuomenės interesų. Šis interesas gali būti tiesioginis, kai kalinių darbas yra viešoji veikla, pavyzdžiui, kalėjimų, kelių, viešųjų parkų statyba ir remontas ir kiti viešieji darbai. Be to, patys šį darbą atliekantys kaliniai gauna tiek netiesioginės socialinės, tiek asmeninės naudos. Tai aprašyta minėtame TDO Memorandume tokiomis sąlygomis: „Geriausias būdas išlaikyti kalinių darbingumą yra įdarbinti juos dirbti naudingą darbą. Mintis, kad darbas kaliniams visada yra blogybė, yra išlikusi dar nuo tų laikų, kai bausmės tikslas buvo nusikaltėlius iš visuomenės pašalinti. Todėl iki tol, kol bus laikoma, jog darbas yra tinkama priemonė paveikti nuteistąjį, ši teisė į darbą bus pripažįstama. Šios teisės suteikimas yra skubi socialinė būtinybė“⁵⁹.

Pažymėtina, kad tiek EŽTK, tiek Pakte nuostatų turinys dėl nuteistųjų darbo skiriasi. EŽTK 4 straipsnio 3 dalies a punkte nurodyta, kad *priverčiamuoju ar privalomuoju darbu nelaikomas joks darbas, reikalaujamas atlikti, kai yra kalinama remiantis šios Konvencijos 5 straipsnio nuostatomis, arba darbas lygtinio atleidimo nuo tokio kalinimo laikotarpiu.* Pakto 8 straipsnio 3 dalies b punkte įtvirtinta, kad *priverstinis ar privalomasis darbas negali būti aiškinamas kaip draudžiantis atlikti kompetentingo teismo paskirtą sunkiųjų darbų bausmę tose šalyse, kuriose už tam tikrus nusikaltimus gali būti baudžiama laisvės atėmimu ir sunkiaisiais darbais; taip pat prievartiniu arba privalomuoju darbu nelaikomas joks b punkte neminimas darbas arba tarnyba, kuriuos paprastai turi dirbti arba atlikti asmuo, kalinamas pagal teisėtą teismo sprendimą, arba asmuo, lygtinai atleistas nuo tokio kalinimo (8 str. 3 d. „b“ p. „i“ p. p.).*

⁵⁸ ILO Report of the Committee of Experts. General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105) [interaktyvus]. International Labour Conference 96th Session, Report III (Part 1B) 2007. [žiūrėta 2012-04-08]. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/global/meetings-and-events/WCMS_089199/lang--en/index.htm>, p. 25.

⁵⁹ *Ten pat.*

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į skirtingus *asmenų teisinius statusus*, įtvirtintus minėtuose tarptautinės teisės dokumentuose. TDO konvencijoje Nr. 29 kalbama apie darbą ar tarnybą kaip nuteisimo pasekmę. Vadinasi, nagrinėjamos nuostatos sąlyga bus tenkinama tik tuo atveju, jeigu bus įsiteisėjęs teismo sprendimas tokio asmens atžvilgiu. Ši Konvencija nedraudžia sulaikytųjų asmenų darbo tik jų prašymu ir atliekant jį laisva valia.

TDO Ekspertų komitetas įpareigojo šalis, ratifikavusias TDO konvenciją Nr. 29, panaikinti teisės aktus, leidžiančius sulaikytųjų asmenų darbą. Toks reikalavimas buvo skirtas, pavyzdžiui, Kolumbijai, Nigerijai, Panamai, Peru. Taip pat pažymėtina, kad privalomasis darbas, nustatytas administracinių ar kitų neteisminių institucijų ar valdžios įstaigų, yra nesuderinamas su TDO konvencija Nr. 29. Šioje Konvencijoje įtvirtinta privalomojo darbo „kaip nuteisimo pasekmės“ nuostata netiesiogiai reiškia, kad baudžiamasis darbas negali būti paskirtas, kol nebus užtikrintos garantijos, numatytos tarptautinių bendrųjų teisės principų: nekaltumo prezumpcija, lygybė prieš įstatymą, teismo nepriklausomumas ir nešališkumas, teisė į gynybą, nusikalstamos veikos be įstatymo nebuvimas, baudžiamąjį įstatymą negaliojimas atgal. Tai reiškia, kad negali būti skiriamas privalomasis darbas, kol asmuo nėra pripažintas kaltu dėl padarytos nusikalstamos veikos⁶⁰.

Priešingai negu TDO konvencija Nr. 29 ir Paktas, EŽTK leidžia ne tik teismo nuteistųjų darbą, bet apima ir kitus teisėtus asmenų laisvės suvaržymo atvejus, numatytus EŽTK 5 straipsnyje. Susiejus EŽTK 4 straipsnio 3 dalies a punkto ir 5 straipsnio nuostatas, darytina išvada, kad asmuo gali būti įpareigotas dirbti visais 5 straipsnio 1 dalyje nurodytais sulaikymo ar įkalinimo atvejais:

- a) kai asmuo teisėtai kalinamas pagal kompetentingo teismo nuosprendį;
- b) kai asmuo teisėtai sulaikomas ar kalinamas dėl to, kad neįvykdė teismo teisėto sprendimo, arba kai norima garantuoti kokios nors įstatymo nustatytos prievolės vykdymą;
- c) kai asmuo teisėtai sulaikomas ar įkalinamas, kad būtų pristatytas kompetentingai teismo institucijai, pagrįstai įtariant jį padarius nusikaltimą ar kai pagrįstai manoma, jog būtina neleisti jam padaryti nusikaltimo, arba manoma, jog jis, padaręs tokį nusikaltimą, gali pabėgti;
- d) kai nepilnamečiui atimama laisvė pagal teisėtą sprendimą atiduoti jį su auklėjimu

⁶⁰ ILO Report of the Committee of Experts. General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105) [interaktyvus], International Labour Conference 96th Session, Report III (Part 1B) 2007. [žiūrėta 2012-04-08]. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/global/meetings-and-events/WCMS_089199/lang--en/index.htm>, p. 25.

susijusiai priežiūrai arba kai jis teisėtai įkalinamas, kad būtų pristatytas kompetentingai institucijai;

e) kai teisėtai atimama laisvė galintiems platinti užkrečiamąsias ligas asmenims, psichiškai neįgaliems asmenims, alkoholikams, narkomanams ar valkatoms;

f) kai asmuo teisėtai sulaikomas ar kalinamas tam, kad negalėtų be leidimo įvažiuoti į šalį, arba kai yra pradėtas asmens išsiuntimo ar išdavimo kitai valstybei procesas.

Tai patvirtina ir Europos žmogaus teisių teismo praktika. Byloje *De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgija*⁶¹ pareiškėjai ginčijo „savavališką suėmimą“, nesant nusikalstamos veikos, nepaskelbus nusikalstamojo nuosprendžio, nepaisant pareiškėjų turimų finansinių išteklių, taip pat skundė nustatytą pareigą dirbti už ypač mažą atlyginimą. Pareiškėjai pagal 1891 m. kovos su valkatavimu ir elgetavimu įstatymą buvo paskirti dvejiems metams į elgetų centrą (angl. *a vagrancy centre*), kuriame jie ir privalėjo sunkiai dirbti už labai mažą atlyginimą. Teismas nustatė, kad laisvės atėmimas buvo teisėtas pagal EŽTK 5 straipsnio 1 dalies e punkto nuostatas ir darbas buvo leistinas pagal 4 straipsnio 3 dalies a punkto nuostatas, kadangi tai neviršijo įprastų ribų, darbas skirtas reabilituoti šiuos asmenis, pagrįstas bendrais teisėtai nustatytais standartais.

Kitoje byloje *X v. Šveicarija*⁶² Komisija sprendė, ar nebuvo pažeistos EŽTK 4 straipsnio 3 dalies a punkto ir 5 straipsnio 1 dalies d punkto nuostatos. Nepilnametis asmuo buvo kaltinamas padaręs kelias nusikalstamas veikas, jam buvo paskirtos auklėjamojo pobūdžio priemonės, tačiau buvo nuspręsta pareiškėją nukreipti į specializuotą uždaro tipo centrą, kur galėtų būti analizuojamas jo elgesys, nes auklėjamosios priemonės nebuvo efektyvios. Pareiškėjas skundėsi, kad jis buvo sulaikytas be pagrindo 8 mėnesiams ir priverstas centre dirbti už mažą atlyginimą, nors jis buvo jaunesnis negu 16 metų. Teismas pažymėjo, jog skundas nepagrįstas, nes nurodytos EŽTK nuostatos nebuvo pažeistos, kadangi priemonių, kurios buvo būtinos geriau suprasti pareiškėjo asmenybę, ėmėsi kompetentingos teisėsaugos institucijos (prokuratūra), o anksčiau taikytos auklėjimo priemonės buvo neefektyvios.

Apibendrinant Teismo ir Komisijos praktiką, remiantis EŽTK 4 straipsnio 3 dalies a

⁶¹ Pareiškimo Nr. 2832/66; 2835/66; 2899/66, sprendimas priimtas 1971-06-18 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-10]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=94266085&skin=hudoc-en&action=request>>.

⁶² Pareiškimo Nr. 8500/79, sprendimas priimtas 1979-12-14 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-08]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=94271470&skin=hudoc-en&action=request>>.

punkto nuostata „reikalaujamas atlikti, kai yra kalinama“⁶³ (angl. *in the ordinary course*), darbas turi būti proporcingas ir jo paskirtis turi būti reabilitacinio pobūdžio. Teismas byloje *Van Droogenbroeck v. Belgija*⁶⁴, kurioje pareiškėjas buvo recidyvistas, atliekantis laisvės atėmimo bausmę ir privalantis dirbti, kad būtų sutaupyta 12 000 Belgijos frankų, konstatavo, jog darbas, kurį pareiškėjas buvo įpareigotas dirbti, neviršijo to, kas yra „įprasta“ (angl. *ordinary*) tokiame kontekste. Šiuo darbu buvo siekiama integruoti pareiškėją į visuomenę, ir to pagrindas buvo nuostatos, kurias atitinkančių nuostatų galima rasti kai kuriose kitose Europos Tarybos šalyse.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad priverčiamuoju darbu nelaikomas įstatymo reguliuojamas teismo nuteistųjų darbas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtąjo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ pabrėžė, jog „<...> Konstitucijoje nenumatyti pataisos darbai kaip kriminalinė bausmė, jie netgi neminimi. Konstitucijos 48 straipsnio penktojoje dalyje įtvirtinta taisyklė, jog priverčiamuoju darbu nelaikomas ir įstatymo reguliuojamas teismo nuteistųjų darbas, anaipol nereiškia, kad įstatymai turi nustatyti pataisos darbų be laisvės atėmimo bausmę. Pažymėtina ir tai, kad Baudžiamajame kodekse nenumatytas nuteistojo priverstinis įdarbinimas kaip bausmė. Kita vertus, Konvencijos 4 straipsnio trečiosios dalies a punkte priverstinis darbas siejamas su Konvencijos 5 straipsnio taikymu, tai yra su teisėtu laisvės atėmimu (arba su lygtiniu atleidimu nuo kalinimo)“⁶⁵. Konstitucinis Teismas šioje byloje padarė išvadą, kad EŽTK 4 straipsnio 3 dalies a punktas neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Priimant šią išvadą buvo vertintas tuo metu galiojęs 1964 m. Baudžiamasis kodeksas, kuriame numatyta pataisos darbų be laisvės atėmimo bausmė iš esmės atitiktų dabar galiojančio Baudžiamojo kodekso 42 straipsnyje įtvirtintą viešųjų darbų bausmę. Tiek anksčiau pataisos darbai be laisvės atėmimo, tiek dabar viešieji darbai baudžiamajame įstatyme numatyti kaip viena iš bausmės rūšių, todėl Konstitucinio Teismo pozicija, kad nenumatytas nuteistojo priverstinis įdarbinimas kaip bausmė, galėtų būti diskutuotina. Žinoma, „kad darbas, kaip socialinis

⁶³ *Aut.* Oficialus vertimas į lietuvių kalbą nėra tikslus.

⁶⁴ Pareiškimo Nr. 7906/77, sprendimas priimtas 1982-06-24 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-15]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=7906/77&sessionid=94479724&skin=hudoc-en>>.

⁶⁵ Valstybė žinios, 1995, Nr. 9–199.

reiškiny, yra labai svarbi nuteistojo asmens integravimo į visuomenę proceso dalis, bet pats savaime darbas neturėtų būti tapatinamas su bausme⁶⁶.

Atsižvelgiant į aptartas TDO konvencijos Nr. 29, EŽTK, Pakto, Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas dėl asmenų statuso, galėtų būti išskirti atvejai, kai asmenų įpareigojimas dirbti nelaikytinas priverstiniu ar privalomuoju darbu:

- a) viešieji darbai kaip administracinė atsakomybė;
- b) viešieji darbai kaip baudžiamoji atsakomybė;
- c) darbas ar tarnyba kaip nuteisimo pasekmė;
- d) darbas ar tarnyba kaip teisėto sulaikymo pasekmė (pagal EŽTK 5 straipsnį).

Šioje dalyje bus apžvelgiami pirmieji trys atvejai ir jų įgyvendinimas Lietuvoje:

1) *Viešieji darbai kaip administracinė atsakomybė*. Administracinė nuobauda yra atsakomybės priemonė, kuri skiriama administracinę teisės pažeidimą padariusiems asmenims nubausti bei siekiant auklėti, kad jie laikytųsi įstatymų, gerbtų bendro gyvenimo taisykles, taip pat kad tiek pats teisės pažeidėjas, tiek ir kiti asmenys nepadarytų naujų teisės pažeidimų⁶⁷. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau – ATPK) 21 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad kodekso numatytais atvejais kaip alternatyvi nuobauda, rajono (miesto) apylinkės teismo nutarimu arba kito organo (pareigūno), nagrinėjančio administracinio teisės pažeidimo bylą, nutarimu ir pažeidėjo sutikimu, bauda ar jos dalis gali būti pakeista ne daugiau negu 400 valandų trukmės neapmokamais viešaisiais darbais, skaičiuojant vieną neapmokamų viešųjų darbų valandą už dvidešimt litų baudos. Šiuo atveju organas (pareigūnas) nustato terminą, per kurį asmuo privalo atlikti jam paskirtus neapmokamus viešuosius darbus.

Manytina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnio 5 dalyje numatyta priverstinio darbo išimtis dėl įstatymo reguliuojamo teismo nuteistųjų darbo turėtų būti suprantama baudžiamosios teisės prasme. Todėl, taikant administracinę prievartą ir paskiriant viešuosius darbus kaip nuobaudą, priverstinį ir privalomąjį darbą šalinanti aplinkybė yra pažeidėjo sutikimas.

2) *Viešieji darbai kaip baudžiamoji atsakomybė*. 1990 m. Jungtinių Tautų standartinės minimalios taisyklės dėl priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu, (Tokijo

⁶⁶ Petrylaitė D. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų darbas: socialinių garantijų ypatumai ir ribos // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvoje: recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų bausmių vykdymo problematikai, rinkinys. Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos, 2010, p. 9.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1.

taisyklės)⁶⁸ nustatė pagrindinius principus, skatinančius alternatyvių laisvės atėmimo bausmei priemonių naudojimą, įskaitant viešųjų darbų bausmės taikymą.

Baudžiamojo kodekso 42 straipsnyje nustatytos bausmių rūšys. Viena iš jų – viešieji darbai, kurie gali būti skiriami asmeniui, padariusiam tiek nusikaltimą, tiek baudžiamąjį nusižengimą. Baudžiamojo kodekso 46 straipsnyje nurodyta, kad viešuosius darbus teismas skiria šio kodekso specialiojoje dalyje numatytais atvejais. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso⁶⁹ 39 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad viešųjų darbų bausmė vykdoma tik rašytiniu nuteistojo sutikimu. Asmuo, nuteistas atlikti viešuosius darbus, įpareigojamas per teismo paskirtą laiką neatlygintinai dirbti nuo 10 iki 40 valandų per mėnesį, bet ne ilgiau kaip 480 valandų už nusikaltimą ir 240 valandų už baudžiamąjį nusižengimą. Jei nuteistasis atlikti viešųjų darbų bausmės nesutinka, šią bausmę vykdanči institucija kreipiasi į nuosprendį priėmusį teismą su teikimu viešųjų darbų bausmę pakeisti kita bausme.

Bausmių vykdymo kodekse nustatyta viešųjų darbų bausmės vykdymo tvarka ir sąlygos. Pažymėtina, kad viešuosius darbus atliekantiems nuteistiesiems netaikomas Darbo kodeksas ir kiti darbo įstatymai. Viešuosius darbus atliekantys nuteistieji gali savo noru apdrausti sveikatą Sveikatos draudimo įstatymo ir kitų sveikatos draudimą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka. Viešųjų darbų atlikimo vietą ir darbą parenka bausmę vykdanči institucija kartu su nuteistojo gyvenamosios vietos savivaldybės vykdomąja institucija pagal bausmės vykdymo vietovėje esančių įmonių, įstaigų ar organizacijų, taip pat visuomeninių organizacijų paraiškas arba nuteistojo pageidavimą. Darbas parenkamas atsižvelgiant, kiek tai įmanoma, į nuteistojo specialybę ar profesiją. Nuteistųjų, kuriems paskirta viešųjų darbų bausmė, pataisos priemonės yra neatlygintinas nuteistojo darbas visuomenės labui ir bausmės atlikimo režimas.

Įmonė, įstaiga, organizacija ar visuomeninė organizacija, kurioje atliekami viešieji darbai, turi užtikrinti nuteistiesiems saugias ir sveikas darbo sąlygas, atitinkančias darbuotojų saugą ir sveikatą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimus. Viešuosius darbus atliekančius nuteistuosius draudžiama skirti dirbti kenksmingomis ir labai kenksmingomis darbo sąlygomis, taip pat pavojingus darbus, kurių sąrašą nustato Lietuvos Respublikos

⁶⁸ United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules), adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-10]. Prieiga internete: <<http://www2.ohchr.org/english/law/tokyorules.htm>>.

⁶⁹ Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084.

Vyriausybė. Nuteistieji prieš viešųjų darbų pradžią instruktuojami apie darbo saugos ir sveikatos reikalavimus bei nemokamai aprūpinami asmens apsaugos priemonėmis. Žala, kurią padaro nuteistasis atlikdamas viešuosius darbus įmonei, įstaigai, organizacijai ar visuomeninei organizacijai, kurioje atliekami viešieji darbai, arba tretiesiems asmenims, taip pat žala, kurią viešųjų darbų atlikimu nuteistajam padaro įmonė, įstaiga, organizacija ar visuomeninė organizacija, kurioje atliekami viešieji darbai, arba tretieji asmenys, atlyginama Civilinio kodekso nustatyta tvarka ir pagrindais.

Viešieji darbai yra viena iš bausmių rūšių, atliekama darbo forma, kai nesukuriami teisiniai darbo santykiai, bet atvirkščiai – taikomas bausmės atlikimo režimas. Atsižvelgiant į viešųjų darbų vykdymo sąlygas, darytina išvada, kad viešieji darbai yra ne pareiga, bet teisė.

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos Vilniaus regiono pataisos inspekcijos duomenimis, 2010-01-01 – 2010-12-31 iš viso įskaitoje buvo 5524 nuteistieji asmenys, iš kurių 269 nuteisti viešaisiais darbais, iš jų 49 pakeistas nuosprendis už vengimą atlikti bausmę⁷⁰. Remiantis pateikta Vilniaus regiono statistika, pastebima, kad viešųjų darbų bausmė nėra dažnai taikoma, be to, nuteistieji vengia ją atlikti.

3) *Darbas ar tarnyba kaip nuteisimo pasekmė*. Bausmių vykdymo kodekso 125 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad kiekvienas laisvės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis privalo dirbti, jeigu jam darbą siūlo pataisos įstaigos administracija. Nustatyta pareiga pataisos įstaigos administracijai užtikrinti, kad nuteistieji būtų įtraukiami į darbą atsižvelgiant į jų darbingumą ir, kiek galima, į turimą specialybę. Šio straipsnio 2 dalis numato nuteistųjų įtraukimo į darbą išimtis: nuteistieji invalidai, pensinio amžiaus ir ribotai pakaltinami asmenys į darbą gali būti įtraukiami tik rašytiniu jų sutikimu, kai yra tam neprieštaraujanti gydytojų išvada ir laisvų darbo vietų. Šio kodekso 167 straipsnis numato, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantys nuteistieji gali dirbti, jei patys to pageidauja, kalėjimo arba pataisos namų administracijos parinktą darbą.

Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos duomenimis 2011 m. gruodžio 31 d. laisvės atėmimo vietose buvo laikoma 9920 asmenų (100 000 gyventojų teko 310 įkalintų asmenų), tai 781 asmeniu daugiau, negu tuo pačiu laikotarpiu 2010 m.: 1347 suimtieji, laukiantys teismo sprendimo; 8573 nuteistieji (iš jų – 113 nuteistų laisvės atėmimu

⁷⁰ Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos Vilniaus regiono pataisos inspekcijos tinklalapis [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-17]. Prieiga internete: <<http://www.vrpi.lt/?item=stat>>.

iki gyvos galvos, 160 nuteistųjų areštu).

Vienas iš nuteistųjų socialinės reabilitacijos uždavinių – darbinių įgūdžių išsaugojimas. Naujų, darbo rinkoje paklausių profesijų, įsisavinimas yra viena svarbiausių nuteistųjų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, sėkmingos integracijos į visuomenę sąlygų. 2011 m. pabaigoje gamyboje ir ūkio darbus dirbo 2110 arba 27 proc. atliekančių bausmę nuteistųjų: 15,1 proc. dirbo valstybės įmonėse ir jų filialuose prie pataisos įstaigų ir 11,4 proc. dirbo ūkio darbus. 2011 m. gruodžio 31 d. 170 atliekantys laisvės atėmimo bausmę nuteistųjų užsiėmė individualia darbine, kūrybine ar kita veikla.

2011 m. nuteistųjų ir suimtųjų, besimokančių bendrojo lavinimo mokyklų konsultaciniuose punktuose, absoliutus skaičius sumažėjo nuo 1284 iki 1240, o procentine išraiška – nuo 17,5 proc. iki 15,6 proc. Besimokančių profesinėse mokyklose skaičius padidėjo nuo 1117 iki 1194, bet procentine išraiška sumažėjo nuo 15,2 proc. iki 15 proc. Tai reiškia, kad bendras nuteistųjų skaičiaus augimas lenkė besimokančiųjų profesinėse mokyklose skaičiaus didėjimą. Pirmą kartą nuo 2003 m. besimokančiųjų nuteistųjų skaičius sumažėjo tiek absoliučiais skaičiais, tiek procentine išraiška. Taip pat laisvės atėmimo įstaigose yra laisvėje veikiančių profesinių mokyklų filialai, kuriuose 2011 m. gruodžio 31 d. mokėsi 1194 nuteistieji (2010 m. pabaigoje – 1177). Atsižvelgiant į darbo jėgos rinkos paklausą, rengiami paklausesnių profesijų – kompiuterių operatorių, kirpėjų, stalių, stalių-apdailininkų, mūrinių-apdailininkų, duonos kepėjų – specialistai. Bendradarbiaujant su Vilniaus pedagoginiu universitetu, parengta ir vykdoma speciali programa, kurios dalyviai – nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, – mokosi pagal aukštosios mokyklos programą. 2011 m. gruodžio 31 d. Vilniaus pedagoginiame universitete mokėsi 7 nuteistieji⁷¹.

Efektyvi priemonė, siekiant išlaikyti ir sukurti naujas darbo vietas nuteistiesiems valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų, numatyta Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymo⁷² 91 straipsnyje. Šio įstatymo 4 straipsnio 1 dalies 1, 2 ar 3 punktuose nurodyta perkančioji organizacija⁷³, atlikdama supaprastintus pirkimus, ne mažiau kaip 5 procentus visų supaprastintų pirkimų vertės pirkimų privalo atlikti iš neįgaliųjų socialinių įmonių,

⁷¹ Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų 2011 m. veiklos pagrindiniai statistiniai duomenys. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-17]. Prieiga internete: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1>.

⁷² Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084.

⁷³ *Aut.* Viešųjų pirkimų įstatymo 91 straipsnyje numatytos perkančiųjų organizacijų išimtys Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės, konsulinės įstaigos užsienyje ir Lietuvos Respublikos atstovybės prie tarptautinių organizacijų, taip pat kitos perkančiosios organizacijos, kurios užsienyje įsigyja prekių, paslaugų ar darbų, skirtų užsienyje esantiems jų padaliniais, kariniams atstovams ar specialiesiems atašė.

socialinių įmonių, įmonių, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų nuteistųjų, atliekančių arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes, arba įmonių, kurių dalyviai yra sveikatos priežiūros įstaigos ir kuriose darbo terapijos pagrindais dirba ne mažiau kaip 50 procentų pacientų, jų pagamintoms prekėms, teikiamoms paslaugoms ar atliekamiems darbams pirkti arba atlikti pagal remiamų asmenų, kurių dauguma yra neįgalieji, įdarbinimo programas, išskyrus atvejus, kai perkančiajai organizacijai reikiamų prekių šios įstaigos ir įmonės negamina, paslaugų neteikia ar darbų neatlieka. Pirkime gali dalyvauti tik šioje dalyje nurodyti tiekėjai.

Nuteistieji išsaugo tam tikras teises bei dėl savo statuso įgyja specifinių veiklos apribojimų ir pareigų. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijose šalims narėms Nr. R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“⁷⁴ įtvirtintos svarbios nuostatos, kurias šalys narės turėtų siekti įgyvendinti savo baudžiamojoje ir socialinėje politikoje. Šalys turėtų siekti užtikrinti ne blogesnes kalinių darbo sąlygas nei laisvėje dirbančių asmenų. Rekomendacijų 26.1 punkte nustatyta, kad darbą kalėjime reikėtų vertinti kaip pozityvų kalinimo režimo elementą ir niekada netaikyti kaip bausmės. 26.3 punkte nurodyta, kad suteiktas darbas kiek įmanoma turėtų būti toks, kad palaikytų arba padidintų kalinių galimybes sąžiningai užsidirbti pinigų gyvenimui išėjus į laisvę. Svarbi rekomendacija pateikta 26.17 punkte, kad dirbantys kaliniai, kiek tai yra įmanoma, turėtų būti įtraukti į valstybinę socialinės apsaugos sistemą.

Europos Žmogaus Teisių Teismas 2011 m. priėmė sprendimą dėl kalinių socialinių garantijų ir byloje *Stummer v. Austrija*⁷⁵ pažymėjo, kad Teismo praktika, susijusi su kalėjimo darbu, yra menka. Šioje byloje pareiškėjas (g. 1938 m., gyvenantis Vienoje) teigė, kad praleido apie dvidešimt aštuonerius metus kalėjime ir gana ilgai dirbo kalėjimo virtuvėje ir kepykloje. Kaip dirbantis kalinys, jis pagal Austrijos socialinės apsaugos įstatymą neturėjo teisės gauti senatvės pensijos. Tačiau 1994 m. nuteistasis buvo įtrauktas į nedarbo draudimo sistemą, atsižvelgiant į tai, kad jis tam tikrą bausmės atlikimo laikotarpį dirbo kalėjime. Pareiškėjas reikalavo, kad tie mėnesiai, kuriuos jis dirbo kalėjime, būtų įskaityti kaip draudimo mėnesiai tam, kad būtų pripažinta jo teisė į pensiją. Pareiškėjas tvirtino, kad

⁷⁴ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, priimtų 952-ame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2006 m. sausio 11 d.

⁷⁵ Pareiškimas Nr. 37452/02, sprendimas priimtas 2011-07-07 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-17]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=37452/02&sessionid=94479724&skin=hudoc-en>>.

jis nebuvo įtrauktas į senatvės pensijos sistemą drįbdamas kalėjime, todėl jo darbas negali būti laikomas atitinkančiu EŽTK 4 straipsnio 3 dalies a punkto sąlygas ir tokiu būdu yra pažeidžiamas Konvencijos 4 straipsnio 2 punktas. Vienos darbo ir socialinio draudimo teismas buvo nustatęs, kad bausmę atliekantiems kaliniams, dirbantiems privalomąjį darbą neturi būti taikoma privalomojo socialinio draudimo schema. Pagal Austrijos Aukščiausiojo Teismo 1990-1999 metais suformuotą praktiką kalinių darbas teismo įpareigojimu skiriasi nuo asmenų, dirbančių pagal darbo sutartis, darbo. Europos Tarybos Europos Nusikalstamumo Problemų Komitetas (CDPC) parengtame komentare dėl Europos kalėjimų taisyklių Nr. R (2006)2, pažymėjo, kad 2 taisyklė pabrėžia, jog teisės į laisvę netekimas neturėtų reikšti, kad kaliniai taip pat netenka politinių, civilinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių laisvių, todėl apribojimų turi būti kiek galima mažiau. Pabrėžiamas dirbančiųjų kalinių įtraukimas į nacionalines socialinės apsaugos sistemas. 1987 m. išleistose Europos kalėjimų taisyklėse, priešingai – nors jose ir kalbama apie kalinių darbą, nieko neminima dėl kalinių įtraukimo į nacionalines socialinės apsaugos sistemas. Teismas pastebėjo, kad, nors nėra jokio Europos šalių susitarimo šiuo klausimu, ryškėja tendencija: priešingai nei 1987 m. išleistose Europos kalėjimų taisyklėse, 2006 m. paskelbtose Europos kalėjimų taisyklėse ne tik įtvirtintas kalėjimo darbo normalizavimo principas, bet ir 26.17 punkte pateikiama aiški rekomendacija dėl dirbančių kalinių įtraukimo į nacionalines socialinės apsaugos sistemas. Tačiau Teismas pažymėjo, kad 26.17 punkte taisyklės formuluotė yra apdairi ir nurodo kalinių įtraukimą į nacionalines socialinės apsaugos sistemas bendrais bruožais. Reikėtų paminėti, kad didžioji Europos Tarybos valstybių narių dalis suteikia kaliniams tam tikrą socialinę apsaugą, kiek mažesnė dalis įtraukia kalinius į senatvės pensijų sistemas, o kai kurios, pavyzdžiui, Austrija, tik suteikia jiems galimybę prisidėti savanoriškai. Mažuma valstybių apskritai neįtraukia kalinių į senatvės pensijos sistemą. Teismas pažymėjo, kad nėra jokio pakankamo susitarimo dėl dirbančių kalinių įtraukimo į senatvės pensijų sistemą. 2006 m. Europos kalėjimų taisyklių 26.17 punkte paminėtos tendencijos negalima laikyti EŽTK 4 straipsnyje nurodyta pareiga. Taigi privalomasis darbas, atliekamas pareiškėjo, neįtraukiant jo į senatvės pensijų sistemą, turi būti laikomas „darbu, paprastai reikalaujamu atlikti kalinimo metu“, atitinkančiu 4 straipsnio 3 dalies a punktą. Teismas nutarė, kad EŽTK 4 straipsnis nebuvo pažeistas.

Minėtoje byloje pateikti šie statistiniai duomenys apie Europos Tarybos 47 valstybes narsas:

a) 25 valstybės, kuriose nustatyta nuteistųjų asmenų pareiga dirbti, išskyrus tam tikras išimtis: Azerbaidžanas, Čekija, Estija, Suomija, Gruzija, Vokietija, Vengrija, Airija, Italija, Latvija, Lietuva, Liuksemburgas, Malta, Nyderlandai, Norvegija, Lenkija, Juodkalnija, Rusija, Slovakija, Ispanija, Švedija, Šveicarija, Turkija, Ukraina ir Jungtinė Karalystė;

b) 22 valstybės, kuriose kaliniai įtraukti į senatvės pensijų sistemą: Albanija, Andora, Azerbaidžanas, Kroatija, Kipras, Čekija, Suomija, Prancūzija, Airija, Italija, Latvija, Lietuva, Norvegija, Portugalija, Rusija, Slovakija, Slovėnija, Šveicarija, buvusi Jugoslavijos Respublika, Makedonija, Turkija, Ukraina ir Jungtinė Karalystė (kai kuriose nurodytose valstybėse kaliniai nėra savaime įtraukti į senatvės pensijų sistemą, jie gali savanoriškai dalyvauti pensijų kaupimo sistemoje);

c) 12 valstybių, kuriose kaliniai nėra įtraukti į senatvės pensijų sistemą: Belgija, Bosnija ir Hercegovina, Bulgarija, Estija, Gruzija, Graikija, Vengrija, Malta, Juodkalnija, Nyderlandai, Rumunija ir Serbija;

d) kitoje šalių grupėje prisijungimas prie socialinės apsaugos sistemos (įskaitant senatvės pensijų sistemą) priklauso nuo atliekamo darbo, dažniausiai nuo to, ar darbas atliekamas išorės darbdavių užsakymu, ar darbas apmokamas, ar ne: Vokietija, Liuksemburgas, Lenkija, Ispanija ir Švedija. Danijoje įtraukimas į senatvės pensijų sistemą nesusijęs su atliekamu darbu ir įmokų mokėjimu. Visi pensinio amžiaus asmenys turi teisę gauti bazinę pensiją.

Kita TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnio 2 dalies c punkte numatyta sąlyga susijusi su nuteistųjų *asmens darbo ar tarnybos priežiūra ir kontrole*. Tokia pareiga suteikta valdžios institucijai. Šio reikalavimo tikslas – užtikrinti valdžios institucijų nustatytas kalinių darbo sąlygas. Valstybiniuose kalėjimuose kompetentinga valdžios institucija yra kalėjimo administracija, kuri, įgyvendindama baudžiamąją valstybės politiką, atsakinga už kalėjimo darbo organizavimą ir priežiūrą bei su bausmės nuosprendžiu susijusių įstatymų vykdymą. TDO Ekspertų komitetas, kalbėdamas apie kalinių darbą privačiuose kalėjimuose, išskėlė klausimą, kokio lygio priežiūrą ir kontrolę vykdo valdžios institucija. Nors Komitetas šiuo klausimu nepateikė bendrų rekomendacijų ar nurodymų, buvo nuspręsta, kad tais atvejais, kada tokių įstaigų priežiūra bei periodinė įstaigos tikrinimo kontrolė yra valstybinės

institucijos pareiga, tai neatitiks Konvencijos nustatytų priežiūros ir kontrolės reikalavimų⁷⁶.

Lietuvoje nėra įsteigtų privačių kalėjimų. Bausmių vykdymo kodeksas nustato bausmių vykdymo institucijas. Terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes vykdo pataisos įstaigos, kurias steigia, reorganizuoja, pertvarko ir likviduoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė Teisingumo ministerijos teikimu. Viešųjų darbų bausmę vykdo pataisos inspekcijos, kurias steigia, reorganizuoja, pertvarko ir likviduoja Teisingumo ministerija. Nuo 2012-07-01 viešųjų darbų bausmę vykdys probacijos tarnybos, kurias steigia, reorganizuoja, pertvarko ir likviduoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė Teisingumo ministerijos teikimu.

Trečioji TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnio 2 dalies c punkte išskirta sąlyga susijusi su draudimu nuteistuosius *samdyti ar įdarbinti privatiems asmenims, kompanijoms ar asociacijoms*. Tarptautinės darbo konferencijos 96-osios sesijos ataskaitoje paaiškinta, kad priimant šią nuostatą Konferencija vienareikšmiškai atmetė pataisą, kuri būtų galėjusi suteikti galimybę privatiems įmonėms, užsiimančioms viešųjų darbų vykdymu, naudoti kalinių darbą. Todėl šiuo atveju nepakanka tiksliai apriboti kalinių darbo naudojimo viešiesiems darbams, kol tokie darbai gali būti atliekami privačių įmonių. Kita vertus, ši nuostata neriboja darbo už kalėjimo įstaigų ribų, tačiau turi būti taikomos tokios pačios sąlygos kaip ir darbo vietoms, kurios kalėjimo patalpose gali būti naudojamos privačių įmonių⁷⁷.

Atsižvelgiant į draudimą privatiems asmenims, kompanijoms ar asociacijoms samdyti ar įdarbinti nuteistus asmenis, ir jų ryšį su valstybinės institucijos priežiūros ir kontrolės sąlygomis, Komitetas nurodė, jog abi sąlygos yra būtinos, kad iš Konvencijos taikymo ribų būtų pašalintas privalomasis kalėjimų darbas. Iš Konvencijos 2 straipsnio c punkto aišku, kad šios dvi sąlygos taikomos bendrai: nors kalinys visą laiką prižiūrimas ir kontroliuojamas valdžios institucijos, jis savaime nėra atleidžiamas nuo antrosios sąlygos, kai asmuo nėra samdomas ar įdarbinamas privačių asmenų, kompanijų ar asociacijų. Jei bent vienos iš šių sąlygų nesilaikoma, privalomasis nuteisto asmens darbas tokiomis sąlygomis yra draudžiamas pagal Konvencijos 1 straipsnio 1 dalį⁷⁸.

⁷⁶ ILO Report of the Committee of Experts. General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105) [interaktyvus], International Labour Conference 96th Session, Report III (Part 1B) 2007. [žiūrėta 2012-04-08]. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/global/meetings-and-events/WCMS_089199/lang--en/index.htm>, p. 32.

⁷⁷ International Labour Conference. 96th Session, 2007. Report III (Part 1B). General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105).

⁷⁸ *Aut.* TDO konvencijos Nr. 29 1 straipsnio 1 dalis: „Kadangi tokios darbo formos visiškai panaikinamos, pereinamuoju laikotarpiu priverstinis ar privalomasis darbas gali būti naudojamas tik valstybiniais tikslais ir

TDO Ekspertų komitetas, tirdamas tam tikrų šalių Konvencijos laikymąsi, ypač tais atvejais, kai privatūs subjektai dalyvauja kalėjimų darbo panaudojime kaip organizatoriai, vadovai, produkcijos gavėjai, nustatė, kad terminai „samdyti“ ar „įdarbinti“ privatiems asmenims, kompanijoms ar asociacijoms reikalauja patarimų ir paaiškinimų. Abu terminai reiškia, kad kalinys nėra davęs sutikimo tokiam susitarimui. Įprastai terminas „samdyti“ suprantamas kaip nuomos, bendrųjų sutarčių ir individualiųjų sutarčių sistema:

a) *nuomos sistema*. Ši sistema paremta tarp valstybės ir užsakovo, kuris dažnai vadinamas nuomininku. Nuomininko įsipareigojimai pagal sutartį apima: kalinių maitinimą, būsto suteikimą, rengimą ir saugojimą bei apmokėjimą sutartu už kiekvieno kalinio darbą nustatytu tarifu. Už tai jis gauna teisę įdarbinti kalinius sutartai trukmei. Tokiose sutartyse numatyta nuostata, leidžianti periodiškai valstybės pareigūnams atlikti patikrinimus;

b) *bendrųjų sutarčių sistema*. Pagal šią sistemą visi kaliniai samdomi vieno užsakovo, bet, priešingai nei pagal nuomos sistemą, valstybė suteikia patalpas kalinių apgyvendinimui bei užtikrina kalinių apsaugą. Dėl pastarojo tikslo valstybė paskiria pareigūnus. Užsakovas užtikrina kalinių maitinimą, aprūpina žaliavomis, įrankiais bei moka valstybei vienkartinę išmoką, o valstybė perduoda kalinių darbo rezultatus užsakovui;

c) *individualiųjų sutarčių sistema*. Skirtingai nuo bendrųjų sutarčių sistemos valstybė išlaiko visą kalėjimo administravimą. Kaliniai, individualiai ar grupėmis, kiekvienu atveju parenkami kalėjimo valdžios ir paskirstomi užsakovui. Užsakovas aprūpina žaliava ir įrankiais ir apmoka kalinio atliktą darbą pagal tarifą.

d) *įdarbinimas*. Komitetas pastebėjo, kad tai tokie susitarimai, kai privačios kompanijos nemoka valdžios institucijai, kaip kalinių paslaugų teikėjai, bet, priešingai, valstybė jas subsidijuoja už privačių kalėjimų administravimą ir tai jau nėra laikoma samdymo ar nuomos santykiais (šiuo atveju susiklostę santykiai gali būti apibūdinami, kaip „privačių įkalinimo įstaigų“ veikla).

3.4. Išimtis, susijusi su ypatingais atvejais

Ketvirtoji TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnio 2 dalies d punkte numatyta išimtis reiškia, *kad priverstiniu ar privalomuoju darbu nelaikomas koks nors darbas ar tarnyba, išreikalaujanti ypatingais atvejais: karo ar stichinės nelaimės grėsmės atveju, t. y. kilus gaisrui,*

tik kaip išskirtinė priemonė, laikantis toliau pateiktų sąlygų bei garantijų“.

*potvyniui, badui, žemės drebėjimui, smarkiai epidemijai ar epizootinėms ligoms, užpuolus laukiniams gyvuliams, vabzdžiams ar daržovių kenkėjams, taip pat bet kokios kitos aplinkybės, sukeliančios pavojų visų ar dalies gyventojų egzistencijai ar jų gerovei. Ši išimtis, taikoma esant ribotoms aplinkybėms, kai nelaimė ar gresianti nelaimė kelia pavojų visuomenės ar jos dalies egzistavimui ar gerovei. Atkreiptinas dėmesys, kad ši nuostata neapsiriboja nurodytomis kritiškėmis aplinkybėmis ir leidžia darbo mobilizaciją ekonominio vystymo tikslais pagal TDO Konvencijoje Nr. 105 apibrėžtą reikšmę. Tokių darbų organizavimas galėtų būti tik tam tikrais skubiais arba *force majeure* atvejais, kai siekiama kovoti su neišvengiamu pavojumi gyventojams⁷⁹.*

Tokia išimtis numatyta ir EŽTK 4 straipsnio 3 dalies c punkte: priverčiamąja ar privalomąja nelaikoma jokia tarnyba, būtina nepaprastosios padėties ar nelaimių, keliančių pavojų visuomenės egzistavimui ar jos gerovei, atvejais. Analogiška nuostata įtvirtinta ir Pakte: priverstine ar privalomąja nelaikoma jokia tarnyba, būtina dėl nepaprastosios padėties arba nelaimės, keliančios pavojų bendruomenės egzistavimui ar gerovei (8 str. 3 d. c p. 3 p. p.).

Tokios ekstremalios situacijos atsitinka pakankamai retai, bet jos reikalauja kiekvieno visuomenės nario sąmoningumo, greitų sprendimo būdų bei pagalbos pagal galimybes, siekiant išvengti kuo didesnių pasekmių.

Ne išimtis ir Lietuvos Respublikos Konstitucija, kurios 48 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad priverčiamuoju darbu nelaikoma piliečių darbas karo, stichinės nelaimės, epidemijos ar kitais ypatingais atvejais. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. lapkričio 19 d. nutarimu Nr. 1431 „Dėl valstybinių mobilizacinių užduočių patvirtinimo“⁸⁰ patvirtinta valstybinė mobilizacinė užduotis ministerijoms, valstybinė mobilizacinė užduotis dėl apskrities ir savivaldybės mobilizacijos planų rengimo ir įgyvendinimo.

3.5. Išimtis, susijusi su nedidelėmis visuomeninėmis paslaugomis

Penktoji TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnio 2 dalies e punkte numatyta išimtis reiškia, *kad*

⁷⁹ ILO Report of the Committee of Experts. General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105) [interaktyvus], International Labour Conference 96th Session, Report III (Part 1B) 2007. – [žiūrėta 2012-04-08]. – Prieiga internete: <http://www.ilo.org/global/meetings-and-events/WCMS_089199/lang--en/index.htm>, p. 32.

⁸⁰ Valstybės žinios, 2003, Nr.111-4940.

nedidelės visuomeninės⁸¹ paslaugos, kurias bendruomenės nariai atlieka savo bendruomenės labui, todėl jos gali būti laikomos normaliomis pilietinėmis pareigomis, privalomomis bendruomenės nariams, su sąlyga, kad bendruomenės nariai ar tiesioginiai jų atstovai turi teisę konsultuotis dėl tokių paslaugų reikalingumo.

TDO Ekspertų komitetas⁸² išskyrė kriterijus, kurie nustato šios išimties ribas:

1) paslaugos turi būti „nedidelės paslaugos“, t. y. yra susijusios pirmiausia su remonto darbais ir, išskirtiniais atvejais, tam tikrų pastatų, skirtų pagerinti pačios bendruomenės socialines sąlygas (maža mokykla, medicinos konsultacijų ir gydymo patalpa ir t. t.);

2) paslaugos turi būti „bendruomeninės paslaugos“, atliekamos „tiesiogiai bendruomenės naudai“ ir nesusijusios su darbų, skirtų suteikti naudos platesnei grupei, vykdymu;

3) „bendruomenės nariai“ (t. y. bendruomenė, kuri turi atlikti paslaugas) ar jų „tiesioginiai“ atstovai (pvz., gyvenvietės taryba) privalo turėti teisę į konsultacijas, atsižvelgiant į tokių paslaugų poreikį.

Tokios nedidelės paslaugos neturi ypatingai įtakoti įprasto užimtumo. Jos taip pat gali apimti ir darbus, susijusius su gyvenvietės, šalia bendruomenėms esančių kapinių tvarkymu, takų priežiūra, vietinės reikšmės drėkinimo kanalų ir upelių dumblo valymu ir pan. Tokio nedidelės paslaugos turi pasireikšti trumpa jų atlikimo trukme⁸³.

Pažymėtina, kad ši išimtis numatyta tik šioje Konvencijoje. Nei EŽTK, nei Paktas neišskiria tokios visuomeninės grupės. Manytina, kad tokios nedidelės bendruomeninės paslaugos galėtų patekti į aptartą antrąją išimtį, susijusią su įprastinių pilietinių pareigų vykdymu.

Lietuvos Respublikos Konstitucija tokios išimties nenumato.

⁸¹ *Aut.* TDO konvencijos Nr. 29 autentiškame tekste anglų kalba (tekstas prancūzų kalba taip pat laikomas autentišku) ši išimtis įvardinta kaip “minor communal services”, todėl tikslesnis vertimas būtų “nedidelės bendruomeninės paslaugos”. Vertimas „nedidelės visuomeninės paslaugos“ dirbtinai praplečia šios išimties taikymo ribas.

⁸² ILO Report of the Committee of Experts. General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105) [interaktyvus], International Labour Conference 96th Session, Report III (Part 1B) 2007. – [žiūrėta 2012-04-08]. – Prieiga internete: <http://www.ilo.org/global/meetings-and-events/WCMS_089199/lang--en/index.htm>, p. 33-34.

⁸³ ILO Report of the Committee of Experts. General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105) [interaktyvus], International Labour Conference 96th Session, Report III (Part 1B) 2007. – [žiūrėta 2012-04-08]. – Prieiga internete: <http://www.ilo.org/global/meetings-and-events/WCMS_089199/lang--en/index.htm>, p. 33-34.

IŠVADOS

1. Priverstinis ir privalomasis darbas prieštarauja žmogaus prigimčiai, atima galimybę realizuoti teisę į laisvą darbo pasirinkimą, teisingas ir tinkamas darbo sąlygas. Tai kryptinga, neteisėta veikla bet kurioje teisinėje valstybėje. Priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo įgyvendinimą garantuoja tarptautiniai, regioniniai, nacionaliniai teisės aktai bei institucijos. Tarptautiniai darbo teisės principai – tai pagrindinės idėjos, vertybinės orientacijos, kuriomis grindžiama tarptautinė darbo teisė. Remiantis jais suvokiama darbo teisės esmė, pašalinamos teisės normų spragos bei užtikrinamas teisingas, tarptautinius reikalavimus atitinkantis teisės nuostatų taikymas praktikoje. Kiekviena Tarptautinės darbo organizacijos narė, ratifikavusi 1930 m. TDO konvenciją Nr. 29, įsipareigojo uždrausti ir nenaudoti bet kokios formos priverstinio ar privalomojo darbo. Be to, 1998 m. TDO Pagrindinių principų ir teisių darbe deklaracija įpareigoja valstybes nares gerbti šiuos principus nepaisant to, ar jos ratifikavo atitinkamas konvencijas. Pažymėtina, kad priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principas nėra absoliutus, kadangi yra numatytos tam tikros šio principo išimtys. Pažymėtina, kad vienintelės TDO konvencijos - 1930 m. TDO konvencija Nr. 29 ir 1999 m. TDO konvencija dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo (Nr. 182), reikalauja taikyti baudžiamąją atsakomybę už šių konvencijų nuostatų pažeidimą.

2. Remiantis atlikta tarptautinių, regioninių ir nacionalinių teisės aktų ir teismų praktikos analize, darytina išvada, kad minėtuose teisės aktuose dažniausiai yra įtvirtintas pats priverstinio ar privalomojo darbo draudimo principas, plačiau nedetalizuojant priverstinio ar privalomojo darbo sąvokos apibrėžimo ir tik nustatant šio principo išimtis. Institucijos, turinčios teisę aiškinti ir taikyti minėtus teisės aktus paprastai vadovaujasi TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnyje įtvirtintu priverstinio ir privalomojo darbo apibrėžimu.

3. Priverstinis ir privalomasis darbas visais atvejais pasireiškia dviem aspektais, t. y. išoriniu arba objektyviuoju (psichologinė arba fizinė prievarta) ir vidiniu arba subjektyviuoju (savanoriškos asmens valios nebuvimas).

4. Nepaisant priimtų tarptautinių dokumentų, smerkiančių tokius reiškinius kaip vergovė, priverstinis ir privalomas darbas, tačiau jie nebuvo tokie efektyvūs, kad panaikintų šiuos reiškinius. Šiuolaikinio pasaulio politinės, ekonominės ir socialinės situacijos sudėtingumas ir prieštarīgumas, globalizacija ir migracija didina priverstinio ir privalomojo darbo problemą ir sukuria sąlygas jo plėtrai. Kol visuomenė ir kiekvienas jos narys nesupras

priverstinio darbo jėgos naudojimo nepriimtimumo, priverstinis darbas egzistuos. Pažymėtina ir tai, kad priverstinio ir privalomojo darbo aukomis dažniausiai tampa socialiai pažeidžiami asmenys, pavyzdžiui, vaikai, moterys, arba asmenys, atsidūrę sunkioje materialinėje padėtyje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

TARPTAUTINIAI TEISĖS AKTAI

TDO konvencijos ir kiti dokumentai

1. 1930 m. birželio 10 d. TDO konvencija Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“. Valstybės žinios, 1996, Nr. 27-648.
2. 1957 m. TDO konvencija Nr. 105 dėl priverstinio darbo panaikinimo. Valstybės Žinios, 1996, Nr. 28-676.
3. 1998 m. TDO Pagrindinių principų ir teisių darbe deklaracija [interaktyvus]. Prieiga internete: <www.ilocarib.org.tt/projects/cariblex/pdfs/ILO_Declaration_Work.pdf>.

Europos Tarybos rekomendacijos

4. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, priimtų 952-ame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2006 m. sausio 11 d.

Tarptautinės sutartys ir kiti tarptautiniai dokumentai

5. Europos socialinė chartija (pataisytoji). Valstybės žinios, 2001, Nr. 49-1704.
6. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Žmogaus teisės: Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1993.
7. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3288.
8. Visuotinės žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497.
9. 1926 Slavery Convention [interaktyvus]. Prieiga internete: <http://www.unicri.it/emerging_crimes/human_trafficking/legal_framework/un.php>.
10. The League of nations Slavery convention [interaktyvus], 25 September, 1926. Prieiga internete: <<http://www2.ohchr.org/english/law/slavery.htm>>.
11. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules), adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990 [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://www2.ohchr.org/english/law/tokyorules.htm>>.

TEISMU PRAKTIKA

Europos Žmogaus Teisių Komisijos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo priimti sprendimai

12. Ananyev v. Ukraina, pareiškimo Nr. 32374/02, sprendimas priimtas 2006-11-30 [interaktyvus]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93184613&skin=hudoc-en&action=request>>.

13. Bayatyan v. Armėnija, pareiškimo Nr. 23459/03, sprendimas priimtas 2011-07-07 [interaktyvus]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=23459/03&sessionId=94479724&skin=hudoc-en>>.

14. Cherginets v. Ukraina, pareiškimo Nr. 37296/03, sprendimas priimtas 2005-11-29 [interaktyvus]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93182558&skin=hudoc-en&action=request>>.

15. De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgija, pareiškimo Nr. 2832/66; 2835/66; 2899/66, sprendimas priimtas 1971-06-18 [interaktyvus]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=94266085&skin=hudoc-en&action=request>>.

16. Karlheinz Schmidt v. Vokietija, pareiškimo Nr. 13580/88, sprendimas priimtas 1994-07-18 [interaktyvus]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=94194098&skin=hudoc-en&action=request>>.

17. Popov v. Ukraina, pareiškimo Nr. 23892/03, sprendimas priimtas 2006-12-14 [interaktyvus]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93183547&skin=hudoc-en&action=request>>.

18. Solovyev v. Ukraina, pareiškimo Nr. 4878/04, sprendimas priimtas 2006-12-14 [interaktyvus]. Prieiga internete:

<<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93183905&skin=hudoc-en&action=request>>.

19. Stummer v. Austrija, pareiškimas Nr. 37452/02, sprendimas priimtas 2011-07-07 [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=37452/02&sessionid=94479724&skin=hudoc-en>>.
20. Van der Mussele v. Belgija, pareiškimo Nr. 8919/80, sprendimas priimtas 1983-11-23 [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=8919/80&sessionid=94196033&skin=hudoc-en>>.
21. Van Droogenbroeck v. Belgija, pareiškimo Nr. 7906/77, sprendimas priimtas 1982-06-24 [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=7906/77&sessionid=94479724&skin=hudoc-en>>.
22. Vorona v. Ukraina, pareiškimo Nr. 44372/02, sprendimas priimtas 2006-11-09 [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=93184201&skin=hudoc-en&action=request>>.
23. W., X., Y. ir Z. v. Jungtinė Karalystė, pareiškimo Nr. 3435/67, 3436/67, 3437/67 ir 3438/67, sprendimas priimtas 1968-07-19.
24. X v. Austrija, pareiškimo Nr. 5591/72, sprendimas priimtas 1973-04-02 [interaktyvus]. Prieiga internete: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/2053881B-5606-42C4-977E-120AF07B8C73/0/Press_Unit_Factsheet__Conscientious_objection_July_2011.pdf>.
25. X v. Šveicarija, pareiškimo Nr. 8500/79, sprendimas priimtas 1979-12-14 [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=94271470&skin=hudoc-en&action=request>>.
26. Zarb Adami v. Malta, pareiškimo Nr. 17209/02, sprendimas priimtas 2006-09-20 [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=17209/02&sessionid=94196033&skin=hudoc-en>>.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvada

27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 1995, Nr. 9–199.

LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISĖS AKTAI

28. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1.

29. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.

28. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084.

30. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.

31. Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas. Valstybės žinios, 2011, Nr. 86-4150.

32. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

33. Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084.

34. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. lapkričio 19 d. nutarimu Nr. 1431 „Dėl valstybinių mobilizacinių užduočių patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2003, Nr. 111-4940.

35. Lietuvos Valstybės Konstitucija. Vyriausybės žinios, 1922-08-06, Nr. 100-799.

36. Lietuvos Valstybės Konstitucija. Vyriausybės žinios, 1928-05-25, Nr. 275-1778.

37. Lietuvos Valstybės Konstitucija. Vyriausybės žinios, 1938-05-12, Nr. 608-4271.

Kiti dokumentai

38. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos 2012-01-11 raštas Nr. SR-167 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų projektų“.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

39. Fedosiuk O. Psichinės prievartos samprata baudžiamojoje teisėje. *Jurisprudencija*, 2001, Nr. 21(13).

40. Justickis V. *Kriminologija: vadovėlis*, I tomas. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001.

41. Kūris E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas. *Jurisprudencija*, 2001, t. 23(15).
42. Nekrošius I., ir kt. *Darbo teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008.
43. Petrylaitė D. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų darbas: socialinių garantijų ypatumai ir ribos. Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje. Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos, 2010.
44. TDO tinklalapis [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://www.ilo.org/sapfl/lang--en/index.htm>>.
45. Vaikevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. IV-as pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla „Žodynas“, 2007.
46. Švedas G. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
47. Žalimas D., Žaltauskaitė-Žalimienė S., Petrauskas Z., Saladžius J. *Tarptautinės organizacijos*. Vilnius: Justitia, 2001.
48. Forced labour and trafficking: a casebook of court decisions: a training manual for judges, prosecutors and legal practitioners. International Labour Office [interaktyvus]. Geneva: ILO, 2009. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/sapfl/Informationresources/ILOPublications/WCMS_106143/lang--fr/index.htm>.
49. Harris, O'Boyle & Warbrick. *Law of the European Convention on Human Rights*. 2nd Edition, Oxford University Press, 2009.
50. ILO Report of the Committee of Experts. General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105) [interaktyvus], International Labour Conference 96th Session, Report III (Part 1B) 2007. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/global/meetings-and-events/WCMS_089199/lang--en/index.htm>.
51. ILO Report of the director general Stopping Forced Labour [interaktyvus], International labour conference 89th Session, report I(B) 2001. Prieiga internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_publ_9221119483_en.pdf>.

52. International Labour Conference. 96th Session, 2007. Report III (Part 1B). General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105).

Kiti šaltiniai

53. Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų 2011 m. veiklos pagrindiniai statistiniai duomenys. [interaktyvus]. Prieiga internete:

<http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1>.

54. Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos Vilniaus regiono pataisos inspekcijos tinklalapis [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://www.vrpi.lt/?item=stat>>.

SANTRAUKA

Nepaisant visuotinio priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo įtvirtinimo įvairiuose tarptautinės ir nacionalinės teisės aktuose, priverčiamasis ir privalomasis darbas vis dar yra opi problema tiek ekonomiškai išsivysčiusiose, tiek besivystančiose šalyse. Milijonai žmonių visame šiuolaikiniame pasaulyje vis dar tampa priverstinio ir privalomojo darbo aukomis.

Magistro darbo objektu pasirinktas priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principas bei jo įgyvendinimo tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje aptarimas ir analizė. Daugiausia dėmesio magistro darbe skiriama aktualių teisės aktų, teismų praktikos analizei bei priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo įgyvendinimo problematikai aptarti.

Kaip reikšmingiausias dokumentus, kurių pagrindu buvo atliekama analizė, galima įvardinti Tarptautinės darbo organizacijos konvenciją Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“, Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 105 „Dėl priverstinio darbo panaikinimo“ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą, remtasi Tarptautinės darbo organizacijos ataskaitomis. Iš nacionalinės teisės aktų paminėtina Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos darbo kodeksas bei Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Magistro darbe taip pat analizuojama Lietuvos ir užsienio autorių literatūra, aptariamos reikšmingiausios Europos Žmogaus Teisių Teismo bylos, susijusios su priverstinio ir privalomojo darbo draudimo principo aiškinimu bei taikymu.

THE IMPLEMENTATION OF THE FORCED AND COMPULSORY LABOUR PROHIBITION PRINCIPLE IN INTERNATIONAL AND NATIONAL LAW

SUMMARY

Despite the implementation of the forced and compulsory labour prohibition principle in various international and national legal acts, forced or compulsory labour as such remains a huge problem both in economically developed and developing countries. Millions of people around the globe are still performing forced or compulsory labour.

Analysis of the forced and compulsory labour prohibition principle and its implementation in national and international law is the subject of this master thesis. The main topics covered in the thesis include analysis of legal acts and court cases, related to the subject of the forced and compulsory labour prohibition, and the overview of the practical implementation of forced and compulsory labour principle.

The Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105), the European Convention on Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, International Labour Organization reports concerning forced and compulsory labour are the key international documents that were used for analysing the topic. The key national legal acts that were used in the master thesis are the Constitution of the Republic of Lithuania, the Labour Code of the Republic of Lithuania and the Criminal Code of the Republic of Lithuania. The master thesis covers analysis of national and international literature as well as an overview of the most important cases related with forced or compulsory labour, examined by the European Court of Human Rights.